

Nagy László Zoltán

Bizonyosság a tűzvizsgálatban I. – az emberi megismerés ismeretelméleti alapjai

A tűzvizsgálat számára hiánypótló munka látott napvilágot. Nagy László Zoltán igazságügyi tűzvizsgálati szakértő a Kúria Büntető – Közigazgatási - Munkaügyi és Polgári Kollégiumai útján delegált Joggyakorlat-Elemző Csoport által 2017. évben készített tanulmányait, amelyek az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdéseit elemzik, szerkesztett változatban adja közre, az értekezésben foglaltak tűzvizsgálati szempontú adaptálása érdekében.

Az emberi megismerés ismeretelméleti alapjai és a jogi megismerési folyamat sajátosságai

[Dr. Molnár Ambrus tanácselnök, Kúria; Szucsikné dr. Soltész Ilona tanácsjegyő, Kúria]

1. A megismerés filozófiai alapkérdései

A bírói munka erősen leegyszerűsített modellje szerint a bíró megállapítja a jogvita elbírálása szempontjából jelentős tényeket, majd azokat összeveti az irányadó jogszabályokkal, amelynek eredményeként levonja a jogkövetkezményeket. Ez az ítélkezési folyamat elméleti szinten két elkülöníthető tevékenységet foglal magába: egyrészt a tényállás megállapítását, másrészt annak az irányadó szabályokkal való egybevetését és az ebből származó jogkövetkezmények alkalmazását. A tevékenységgel kapcsolatos alapvető társadalmi elvárás, hogy a bíró a döntését a valósággal megegyező tényekre alapítsa, továbbá az arra jogkövetkezményt tartalmazó jogi normát helyesen határozza meg, valamint azt helyesen alkalmazza. Ennek megvalósítása érdekében a bírónak mind a tényállás, mind pedig a jogi minősítés tekintetében el kell jutnia a meggyőződésnek egy olyan szintjére, amelyre már érdemi döntés alapozható. A ténybeli és jogi ismereteknek ezt az egy meghatározott ügy konkrét eldöntésére vonatkozó mennyiségét és minőségét a szaktudományok ítéleti bizonyosságnak nevezik. Ez tágabb értelemben magába foglalja mind a tényállás helyes megállapításában, mind pedig az alkalmazandó szabályok helyes meghatározásában (azaz a jogi minősítésben) való bizonyosságot. A jelen joggyakorlat-elemzés a továbbiakban kizárólag a bírói döntés alapjául szolgáló tényállás megállapításával, az ahhoz fűződő ítéleti bizonyossággal és bírói meggyőződéssel foglalkozik.

A jogszabály alkalmazása szempontjából jelentős, tehát jogkövetkezmények kiváltására alkalmas tények megállapítása közelebről egy speciális megismerési folyamatot foglal magába, amelynek során a bíró megismeri azokat a külvilágban végbement eseményeket és történéseket, amelyek magukba foglalják a releváns tények megvalósulását. E megismerési folyamattal szemben érvényesülő alapvető követelmény, hogy az annak során feltárt tények tudományos igénytelenséggel bizonyítható módon egyezzenek meg a valósággal. A törvényben meghatározott jogkövetkezmény kiváltására ugyanis csak olyan tények alkalmasak, amelyek a bíróság eljárása során bizonyítást nyertek. E megismerés és bizonyítás legáltalánosabb törvényszerűségeivel a filozófia ismeretelméleti ága foglalkozik.

A filozófia a megismerés eszköztől, mélységétől és összefüggés-rendszerétől függően különbséget tesz annak különböző szintjei, rétegei között. A mindennapi megismerés a jelenségek „triviális” okait keresi. Ezen a szinten a bizonyosság egy olyan állapotot jelent, amely bárki számára ténylegesen megtapasztalható és egy csoport tagjainak közös, kétséget kizáró meggyőződése. (1) Ehhez képest a szaktudományos megközelítés mélyebb, absztraháltabb értelmezést igényel, a filozófiai gondolkodás pedig az egyetemes fogalmakat vizsgálja, míg a teológia a megfoghatatlanság, megragadhatatlanság szférájában mozog.

Az ismeretelmélet szerint a **bizonyosságról való meggyőződés két fő forrása a tapasztalás és a racionális gondolkodás**. A tapasztalás az érzékelés folyamata során, érzékszervi úton, közvetlenkapcsolatot hoz létre a valóság különböző tárgyaival, közelebről azok valamely tulajdonságával, amelynek eredményeként létrejön a tárgynak a tudati képe. Érzékszerveink azonban a valóságot egészében nem képesek közvetíteni, emellett a megismerő személyes adottságai miatt az érzékelés kevésbé tárgyilagos. Ezért a meggyőződés kialakulásának következő lépéseként, a tapasztalás

során nyert képzeteket az értelmi megismerés meghaladja és a logika szabályai alapján a részeket egészbe rendezi, rendszerbe helyezi el. Ezzel a gondolkodás kitágítja a megismerés határait azért, hogy az észlelt objektumból kiindulva általános megállapításokat tesz. Az értelmi-logikai megismerés következő fázisában a tapasztalaton alapuló, de önmagában nem bizonyítható axiómákból kiindulva, a logika szabályai szerint, szillogisztikus következtetés vonható le az egyeditől az általános felé, amely absztrahálja a valóságot és ezáltal annak mélyebb összefüggéseit is feltárja.

Ennek során a valóság egyedi tárgyiban rejlő közös tulajdonságok kiemelésével eljut az általános fogalomalkotáshoz. Azonban ahogy az empirikus megismerés korlátja a tárgyilagosság viszonylagossága, úgy a fogalmi megismerés az absztrakció korlátjába ütközik. A logika szabályainak az alkalmazása ugyanis a jelenségek magyarázatára csupán alternatívákat kínál, de önmagában nem mutatja meg az irányt a való kijelentések felé. Mindebből következően sem az érzékszervi, sem a fogalmi megismerés útján nem lehetséges a valóság teljes terjedelmű és objektív feltárása. Ez az állapot azonban társadalmi szinten meghaladható. Az egyén neveltetése, tanulmányai, hagyományai és élettapasztalatai segítségével, lényegében társadalmi hagyományok útján létrejön egy olyan előzetes valóság-értelmezés, amely elősegíti az új ismeretek helyes értelmezését és elhelyezését. Ez a meggyőződés kialakulásának **harmadik forrása, a történetiség**. Mind a megismerés folyamata, mind pedig az annak során megszerzett tudás csak a történelemben ágyazva – az adott kor értékrendjének, kultúrájának és hagyományainak, valamint gazdasági és társadalmi berendezkedésének a fényében – értelmezhető helyesen. Ezért a múlt valósága soha nem jelenti a tények objektív valóságát, mert az valamilyen módon mindig magában foglalja az értelmezés mozzanatát. Az értelmezés rendező elvei pedig a tér és az idő, mert minden ismeretünk csak a tér és az idő rendszerében elhelyezve nyeri el valódi tartalmát.

A jövőbeli dolgokról tett állítások nem a tudás, hanem a vélekedés szférájába tartoznak. E vélekedést az teheti megalapozottá, hogy a megtapasztalt múlt a megismerőben tovább él és hatást gyakorol a jelenre, amellyel egyben a jövő lehetőségeit is magában hordozza. A megismerés egyedisége az érzéki és értelmi képességek által körülhatárolt, egyben a történelmi tudat által determinált megismerő személyében rejlik. A megismert tárgyban mindig benne rejlik a megismerő alanyisága, azaz a valóság a megismerő adottságai által meghatározott. (Platón, I. Kant) Az E. Husserl nevéhez fűződő fenomenológia irányzata szakít a megismerő és a megismert tárgy kettősségére épülő ismeretelméleti gondolkodással. Felfogásuk szerint a megismerés tárgyat alkotó konkrét társadalmi valóságot az egyes szubjektumok maguk hozzák létre, cselekvésüket az interperszonalitást lehetővé tevő nyelv és a közösen megalkotott intézmények határozzák meg. A megismerés fenomenológiája abban rejlik, hogy a megismerés során a megismert jelenségről következtetünk a megismerőre is, miáltal a társadalmi valóság forrása, hogy minden megismerés tőlünk különböző személy ismeretén alapszik.

A tévedés lehetősége a megismerés minden mozzanatában jelen van: az érzékek megcsalhatják az embert, a gondolkodás logikai hibát véthet, a történelem pedig hamis erkölcsi mércét állíthat fel.

Ennek következtében egy adott tény megtörténtéről való meggyőződés – köztük a bírói ítélet is – filozófiai értelemben csak a valószínűség kritériumának felelhet meg. A jogi eljárásokban alkalmazott bizonyítás során a bíró a bizonyítás eszközeit közvetlenül megismeri, de rajtuk keresztül a múltbeli történéseket már csak közvetett módon észleli, amelyből a megismerő a gondolkodás segítségével, a logika szabályainak alkalmazása útján jut el a valóság tudati megragadásához. Ennek során a bíró szintén a logika szabályainak megfelelő alkalmazásával ellenőrzi a perben résztvevő felek kijelentéseinek igazságértékét.

E téren az ítéletben rejlő bizonyosság vizsgálatát illetően a jogtudományban két álláspont áll szemben egymással. Az egyik vélemény szerint a bírói döntés egy következtetés, a gondolkodás szabályainak alkalmazása, míg a másik álláspont szerint a döntés nem pusztán következtetés, hanem egyben értékelés is. A több komponensre alapuló és azok által meghatározott megismerési folyamat alapján álláspontom szerint az ítélet mint komplex jelenség az objektív következtetést meghaladóan a szubjektív értékelést is magában hordozza, e kettő egymástól elválaszthatatlan.

2. Igazság-felfogások a filozófiában

Az igazság filozófiai fogalom-meghatározásának jellemző vonása, hogy arra minden történelmi korban születtek alternatívák, arról minden irányzat kidolgozta és kifejtette az elképzeléseit, egységes álláspontból azonban legtöbbször még ugyanazon az irányzaton belül sem beszélhetünk. Ennek ellenére minden megközelítésnek sikerült a felszínre hoznia olyan gondolatokat, amelyek a fogalom lényegének körülírása szempontjából jelentősek. Emellett a különböző filozófián kívüli szaktudományok – a maguk eltérő fogalom-és eszközrendszeréből eredően – maguk is eltérő igényeket támasztanak az igazság fogalmával szemben, amelynek során annak meghatározó tényezői közül más-más elemeknek tulajdonítanak nagyobb jelentőséget.

A tanulságok levonása céljából, a jelen jogtudományi vizsgalódás szempontjából sem érdektelen néhány filozófiai igazságelméletnek a felvillantása. Ki kell emelni a bemutatásra kerülő nézetek erős társadalmi és történelmi beágyazottságát, amelyre tekintettel egyetlen esetben sem véletlen, hogy azok földrajzilag és kronológiailag mikor és hol jelentek meg. Ennek megfelelően a nagy görög filozófusok munkásságát az athéni demokrácia hanyatlása, a fennálló rendszer igazolásának az igénye, valamint az abból való kiútnak a keresése motiválta. Közülük a későbbi időkre a legnagyobb hatást **Arisztotelész** ismeretfilozófiai nézetei gyakorolták, aki a **bizonyításelmélet** átfogó, gyakorlatba is átültethető rendszerét dolgozta ki. Igazságfelfogásának középpontjában az érzékszervek útján megtapasztalható és összefüggéseiben feltárható valóság állt, a kijelentések igazság-tartalmának döntő kritériuma pedig az azzal való megegyezés volt. Rögzítette tehát azt a korokon átívelő tételt, amely szerint az igazságnak a valósággal kell valamilyen módon összefüggésben állnia. Az egyszerűbb megismerési folyamatok számára ez a felfogás mind a mai napig megfelel. A későbbiekben a fejlődést az igazság és a valóság közötti összefüggések interpretációja jelentette.

Az újkori bizonyításelmélet egyik fő képviselője **Descartes** volt, akinek matematikai és geometriai munkássága legalább annyira ismert, mint filozófiai felfogása, sőt ezek szoros összefüggésben álltak egymással. A geometriában alkalmazott bizonyítás mintájára, a **deduktív eljárásban** látta az abszolút bizonyosság elérésének lehetőségét, amelyet a filozófia számára is követelményként fogalmazott meg. A matematikai-geometriai bizonyítás egzaktságából kiindulva állította, hogy a bizonyosságnak nincsenek fokozatai, csak teljes bizonyosság létezik, ezért magát a valószínűsítést sem fogadta el.

A geometria és filozófia descartes-i ötvözése miatt általánosságban is felmerül a gondolat: egy-egy tudományág fejlődése milyen hatással volt a többiekre. Történelmi távlatokban ugyanis az egyes tudományágak szükségszerűen egyenlőtlenül fejlődtek, amelynek következtében rendszeresen felmerült, hogy az egyik területen történt nagyobb hatású felfedezés eredményeit a másik tudományág művelői is kipróbálják a saját szakterületükön. Ez számtalan előrelépés és nagyszámú tévedés lehetőségét hordozta magában, mert a tudományok általános törvényszerűségei az egyes szaktudományokban eltérő módon érvényesülnek. Ez pedig magában hordozza az átültetés korlátait és a mechanikus átvétel veszélyeit is. Ez az összefüggés különösen jól megfigyelhető a természettudományokban a XIX. században végbement fejlődés kapcsán, amelynek társadalmi hatása az ipari forradalom volt, a jogtudományokra gyakorolt hatása pedig a természetjog megjelenése.

Napjaink filozófiai irányzatai közül három elmélet kívánkozik kiemelésre és rövid ismertetésre. Arisztotelész fent már említett tanításai folytatásának tekinthető az ún. **korrespondencia-elmélet (megfelelés-elmélet)**, amely szerint egy kijelentés igazság-tartalmát az határozza meg, hogy mennyiben felel meg a külvilág valamely tényállásának, mennyiben esik egybe az objektív valósággal. Az állítások és kijelentések azonban nem csak az objektív világ tényeire vonatkozhatnak, hanem fogalmakra is. Ezek általában tényként nem felmutathatók, az objektív valósággal közvetlenül nem összevethetőek, ezért ezek a korrespondencia-elmélet számára nem kezelhetők. Erre keresett megoldást az ún. **koherencia-elmélet**, amely az állítások, kijelentések valóságát az azt körülvevő elméletek rendszerének főbb megállapításaival való egybevetésben és összhangban jelölte meg. Módszere a különböző ismeretek összehasonlítása, kritériuma pedig a közöttük mutatkozó feszültség vagy logikai ellentmondás (inkoherencia) hiánya volt. Végül az ún. **pragmatikus elmélet igazság kritériuma** az adott kijelentés működőképességében és eredményességében, társadalmi hasznosságában foglalható össze.

A filozófia igazság-elméleteinek jogtudományi szempontú áttekintése során feltétlenül szükséges kitérni Földesi Tamásnak a jogban alkalmazott igazság-felfogására. (2) Megállapítása szerint a jogban az igazság fogalma körül nem zajlik vita. Álláspontja szerint ez arra vezethető vissza, hogy a jogtudomány különböző ágainak a korrespondencia-elmélet megfelel, ugyanis ez áll a legközelebb a jogalkalmazói munka alapvető modelljéhez. Eszerint a legmegfelelőbb eljárás az állítások, kijelentések egybevetése a valóság valamely szférájával. Ezek megegyezése igaznak tekinthető és alapul szolgálhat valamely jogkövetkezmény levonásához. Ebből a szempontból a jogászok számára közömbös, hogy a valóság mennyire objektív vagy szubjektív, milyen szintjei vannak, mert az igaz kijelentéseknek a tényekkel kell megegyezniük. Ezzel – valamint a fent ismertetett elméletekkel – kapcsolatban kiemelésre kívánczik, hogy valamennyien valós, okszerű és racionális maggal rendelkeznek, mert valamennyien az igazságfogalom egy-egy lényeges elemét mutatják fel. Ugyanakkor egyik sem abszolutizálható, egyik sem alkalmas arra, hogy a valóságot teljes terjedelmében lefedje. Feltételezhető, hogy a kijelentés tárgyának a tulajdonságaitól és természetétől függ, hogy az milyen módszerrel és eszközökkel közelíthető meg, valamint írható le és ettől függ, hogy a konkrét esetben melyik elmélet kerülhet előtérbe és segíthet hozzá az adott jogi probléma megoldásához.

3. A logika helye és szerepe a bírói gondolkodásban, valamint ténymegállapításban

A fent leírtak szerint a filozófiai megismerés a tapasztalati, a gondolati és a történeti megismerés egységéből áll.

Ezek közül az előzőekben vizsgált korrespondencia-elmélet teljes egészében, a koherencia-elmélet pedig részben az **empirikus megismerésre** épül.

A **gondolati megismerés** elsődleges szférája azonban a **logika**, amely a filozófia és matematika határán elhelyezkedő olyan általános tudományág, amely valamennyi szaktudomány számára alkalmazható következtetési és bizonyítási formulákat dolgozott ki az összefüggések feltárása és ellenőrzése céljára. A logika az állítások és következtetések egymáshoz való viszonyával, valamint a közöttük fennálló esetleges összefüggés bizonyításával vagy kizárásával foglalkozó tudomány. Formulái az általánosság magasabb absztrakciós szintjén állnak, premisszái elvileg tetszőleges tartalommal helyettesíthetők. Közvetítő közege a nyelv. A logikai következtetés egy olyan gondolati folyamat, amelynek során bizonyos állításokból (premisszákból) következtetést vonunk le egy másik állítás (konklúzió) helytálló voltára. Ennek során meglévő ismeretekből, logikai műveletek útján, újabb ismeretekhez jutunk el. A logika feladata olyan törvényszerűségek (kritériumok) feltárása, amelyek alkalmazásával egy igaz, vagy annak feltételezett állításból következtetéseket vonhatunk le egy másik állítás igazságára. A logika szabályai a helyes gondolkodás kritériumait fogalmazzák meg, amelyek többségét rendszeresen alkalmazzuk mind a hétköznapi, mind pedig a tudományos gyakorlatban. Ezeknek a megsértése nyilvánvaló logikai hibához, hamis következtetéshez vezet. A logika szabályai olyan alapvető gondolati konstrukciókat tartalmaznak, amelyek alkalmazását a szaktudományok – köztük a jogtudomány – alapszintű művelése is megkívánja.

A logikának a jogalkalmazói gyakorlatban legtöbbször használt műveletei a következők:

Indukció: az egyestől az általános felé haladó következtetés,

Dedukció: az általános szabályokból induló és az egyes felé haladó következtetés,

Analógia: két jelenség vagy állítás közötti hasonlóságból kiinduló következtetés,

Szintézis: a vizsgált állítás egészében, összefüggéseiben történő vizsgálata,

Analízis: az állításnak részekre bontás útján történő vizsgálata,

Hipotézis: valamilyen feltétel hiányának, vagy fennállásának feltételezése abból a célból, hogy annak funkciója ellenőrizhetővé váljon,

Tagadás (negáció): az eredeti állítás logikai értékének az ellenkezőjére változtatása,

Összekapcsolás (konjunkció): egy állítás csak több feltétel együttes fennállása esetén igaz,

Kizárás (diszjunkció): egy állítás akár az egyik akár a másik feltétel fennállása esetén lehet igaz,

Kondicionálás: ha az előtag teljesül, az utótag bekövetkezik,

Következmény-viszony: az állítások olyan halmaza, amelyek mindegyikének igaz értéket adva a következtetés is mindig igaz értéket mutat,

Ekvivalencia: két állítás kölcsönös következménye egymásnak, mindkettő egyazon feltételek mellett igaz, igazságfeltételei megegyeznek.

Logikai igazság: állítási séma, amely a változók minden behelyettesítése esetén, logikai szükségszerűséggel igaz állítást eredményez, nem rendelhető hozzá olyan premissza, amely helytelen következtetéshez vezethetne,

Logikai ellentmondás: séma, amely a paraméterek minden behelyettesítése esetén hamis állítás eredményez,

Szillogizmus: következtetés, amely két előfeltételből jut a zárótételhez,

Szubszumció: egybefoglalás, egymásnak megfeleltetés.

A felsorolt logikai fogalmak és műveletek részletes elemzése a joggyakorlat-elemzéstől túlságosan eltávolodna. Szükséges azonban annak kiemelése, hogy azok alkalmazása bármilyen irányú, tudományos igényű megismerés során mellőzhetetlen. Figyelmet kívül hagyásuk esetén sem helyes tényállás-megállapításról, sem helyes jogi következtetésről nem beszélhetünk. A jogalkalmazó munka során levont minden ténybeli és jogi következtetésnek meg kell felelnie a logikai igazság, valamint a logikai ellentmondás-mentesség követelményiének.

A logika egyik ága a jogi logika, amelynek két fő területe a jogrendszer felépítésének és struktúrájának a kérdései, valamint a jogalkalmazó munka logikája.

4. Bizonyítási elméletek

A jogtudósok évszázadokon keresztül vizsgálták a bírói munka, a bírói megismerés lényegét, tartalmát és folyamatát, amelynek során számtalan elméletet alkottak annak meghatározó tényezőiről, működésének törvényszerűségeiről, valamint az objektív valósághoz való viszonyáról. Ezek alapvetően abban különböztek egymástól, hogy a kérdést milyen oldalról közelítették meg és a tevékenység mely elemét látták leginkább meghatározónak. Hangsúlyozni kell azonban, hogy **a logikának** az előzőekben vizsgált **központi helyét és szerepét**, valamint az abból származó követelményeket – mint minimum-feltételeket – **egyetlen komoly és tudományos igényű elmélet sem kérdőjelezte meg.**

A jogelméletben és bizonyítás-elméletben legrégebben jelen lévő **ún. szillogizmus-elmélet** az ítélezést alapvetően egy logikai műveletként, szillogizmus-alkotó tevékenységként írja körül, amelynek során a bíró a tények és a jogszabályok szubszumálásának eredményeként eljut a logikai következtetés formájában megjelenő ítélethez.

A **logikai iskola újkori képviselői** a folyamat azon elemének tulajdonítottak kiemelt jelentőséget, miszerint a bizonyítás a tények vagy állítások valóságtartalmával, vagy annak hiányával összefüggő következtetés, ill. következtetés-sorozat. Magyarai Géza álláspontja szerint **(3)** a logikai bizonyítástól nem különbözik a perbeli bizonyítás, mert annak lényege szerint a bíró következtetéseket von le a bizonyító tényekről a bizonyítandó tényekre. Ezért a bizonyítás kizárólag a bíróság következtetési tevékenysége. Földesi Tamás a bírói döntési folyamat lényegét egy olyan logikai műveletben, közelebbről szillogizmusban határozta meg, amelynek felső premisszája a jogi norma, alsó premisszája a tényállás, a konklúziója pedig szintén normatív formában, az ítéletben jelenik meg.**(4)**

A logikának, mint az ítékezés központi elemének jelentőségét a további nézetek sem kérdőjelezték meg. Észrevették azonban, hogy a logika önmagában nem képes lefedni és visszatükrözni a modern kor bírósági előtt folyó bizonyítási eljárások több lényeges és meghatározó elemét. Ugyanakkor ezek nélkül a korszerű jogalkalmazói munka a maga egészében nem ismerhető meg, ennek hiányában pedig sem az elemzésére, sem pedig hatékonnyá tételére, vagy további korszerűsítésére nem nyílhat lehetőség.

A további elképzelések abban különböznek mind a szillogizmustól, mind pedig egymástól, hogy a logika mellett, a jogalkalmazást meghatározó egy vagy több más tényezőnek is jelentőséget tulajdonítottak.

A **szabad-jogi mozgalom** hívei kiemelték a társadalmi és erkölcsi elvárások, valamint a célszerűség szerepét a helyes döntés meghozatalában. Mások a bírói munka értékelő és döntést igazoló elemeinek tulajdonítottak kiemelkedő jelentőséget.

Az **ún. meggyőződés-elmélet** képviselői a bizonyítás központi elemének a döntés meghozatala szempontjából jelentős tények valósága, vagy valótlansága felőli bírói meggyőződés szerzését és az erre vonatkozó bírói tudat-tartalom kialakulását tekintették.

Közel áll hozzájuk az **ún. pszichológiai irányzat**, amelynek képviselői szerint a bírói döntés egy belső pszichológiai folyamat eredményeként születik, amelyre figyelemmel hangsúlyozták a további ilyen irányú kutatások szükségességét. A kriminalisztikai bizonyításelmélet azért kívánkozik kiemelésre, mert tételei a büntető eljáráson kívül a polgári és közigazgatási eljárásban is megfelelően érvényesülnek. Lényege szerint a kriminalisztikai bizonyítás a múltban fennállott tények, vagy lejátszódott események rekonstruálására irányuló komplex szellemi, valamint tervszerű gyakorlati tevékenység. Külön értéke e fogalom-meghatározásnak a komplexitás, azaz a definíció mellett magába foglalja a kivitelezés előre meghatározott és célszerű rendben végrehajtott gyakorlati lépéseit is.

A modern kor egyik korszerű és átfogó jellegű irányzata a **processzuális felfogás**, amely, a tényállás-megállapítás logikai mozzanatain kívül a bizonyítás fogalmi elemei közé emeli mind a bíróság, mind pedig a felek azon jogilag szabályozott eljárási cselekményeinek összességét, amelyek célja a bírói döntés szempontjából jelentős tényeknek a bizonyítási eszközök útján történő megismerése, mely komplex módon magába foglalja a bizonyítékok összegyűjtését, felhasználását és mérlegelését is. Ennek részletei a későbbiekben kerülnek ismertetésre.

A különböző korokban gondolkodó elmék, kiváló jogtudósok igyekeztek feltárni a bírói döntési folyamat főbb meghatározó tényezőit és egyik sem tévedett annak feltalálása során. Valamennyit meg kell haladni azonban annyiban, hogy az ítékezés folyamata ugyanolyan komplex, amennyire összetett a jogviták alapjául szolgáló társadalmi viszonyok köre is. A jogalkalmazónak valamennyi jogvitára megoldást kell találnia, amelynek során mind az ügy megismerésében, mind pedig a döntés kiérlelésében igazodnia kell azokhoz. Ez pedig a sokoldalúság igényét támasztja vele szemben, amelynek eredményeként tevékenysége sokrétű és a maga teljességében nem írható le egy vagy két meghatározó tényező segítségével. A tényállás megállapítása és a döntés meghozatala során alapvető és egyben minimális követelmény a logika szabályainak a helyes alkalmazása és érvényesítése, amely mellett a perjogi, az értékelő, a társadalmi, az erkölcsi, a pszichés és egyéb tényezőknek is megvan a maga szerepe. Megállapítható továbbá az is, hogy a társadalmi viszonyok és a belőlük származó jogviták változatossága miatt a különböző esetekben az egyes tényezők eltérő súllyal, más-más intenzitással jelentkezhetnek.

5. A bírói megismerés sajátos formája a bizonyítási eljárás

Az elméleti áttekintés röviden felvonultatta a többségét a bírói megismerési folyamat azon meghatározó tényezőinek, amelyek az elméleti és kodifikációs munkában, valamint a jogalkalmazásban napjainkban is felmerülnek, valamint időről időre elemzésre és újra-értékelésre várnak. Utóbbit az teszi aktuálissá, hogy mindhárom nagy eljárási törvényünk – így a büntető, a közigazgatási és a polgári perrendtartás is – a folyamat különböző stádiumában, de valamennyi megújulás alatt áll. Ez pedig szükségessé tette mind a bizonyítási eljárás nagy elméleti kérdéseiben való állásfoglalást, mind pedig a részletszabályok áttekintését és újragondolását.

A **bizonyítási eljárás** a bírósági (esetleg más hatósági) eljárásra jellemző **speciális megismerési folyamat**, amelynek során a bíróság (vagy más hatóság) tudomást szerezhet azoknak az adatoknak, tényeknek, információknak a tartalmáról, amelyek a hatáskörébe tartozó ügyek eldöntéséhez

elengedhetetlenül szükségesek. A megismerés tárgyai ismeretlen múltbéli tények vagy események, amelyek minden esetben konkrét módon, a maguk egyediségükben jelennek meg. A megismerő tevékenység célja, hogy a bíróság (más hatóság) az előtte folyó jogvita elbírálására irányadó anyagi jogi szabályok alkalmazásához szükséges adatokról és tényekről tudomást szerezzen. Működésének jellemző vonása az időbeli és térbeli közvetettség, ugyanis a bíróság a jogvita alapjául szolgáló eseményeknek nyilvánvalóan sem részese, sem pedig szemlélője nem lehetett. Ez a közvetettség a bizonyítási eszközök segítségével hidalható át, amelyek alkalmazásával a bíróság a múltbéli eseményekről egy közvetítő közegeken, a bizonyítékokon keresztül szerez tudomást. A bizonyítékok a külvilág olyan tárgyai vagy jelenségei, amelyeken a múltbéli események valamilyen változást idéztek elő, ezért azok valamilyen formában magukon hordozzák annak bizonyos vonásait, amelyek révén az a bíróság számára közvetlenül megismerhetővé válik. E tulajdonságuk alapján, a bizonyítékok segítségével adekvát kapcsolat teremthető a múltbéli események és a jelenben folyó bírósági eljárás között.

Ennek lényege, hogy a bizonyítékok közvetlen vizsgálata alapján, a racionális gondolkodás útján, a logika szabályai szerint, az ismert tényekből következtetések vonhatók le a múltbéli eseményekre, melynek alapján azok rekonstruálhatók. Ennek során a bíró vizsgálja az egyes bizonyítékok logikai összefüggéseit és azok oksági kapcsolatait. Vannak olyan releváns tények, amelyek többszörös közvetettséggel, az okozati összefüggések többszörözésével, a bizonyítékok összefüggő logikai láncolatán keresztül ismerhetők meg.

A bizonyítási eljárás fogalmi kereteinek a meghatározása alapvetően nézőpont és szemléletmód kérdése. Egyesek csak a bizonyítékok bíróság elé tárásának és észlelésének a folyamatát sorolják ide, mások szerint beletartozik a bizonyítékok összegyűjtésének és bírói mérlegelésének a mozzanata is. A bíróság előtt folyó megismerési és bizonyítási eljárásnak különösen fontos sajátossága annak jogilag szabályozott rendben, mellőzhetetlen alaki feltételek megtartásával történő foganatosítása. A szabályok megtartása alapvető feltétele annak, hogy akár a bíróság eljárása, akár az annak során felhasznált bizonyítási eszköz, akár az abból nyert adat ne csak fizikai, vagy logikai értelemben létezzen, hanem jogi értelemben is figyelembe vehetővé váljon és annak alapján a bíróság érdemi döntést hozhasson.

6. A belső bírói meggyőződés

A fentiek szerint a **bizonyítás a bíró tudatos, célirányos, kognitív jellegű, alkotó gondolati tevékenysége, amelynek során a megismerés tárgyát tudatilag igyekszik megragadni, eredménye pedig az arra vonatkozó tudati kép kialakulása.** A gondolati-tudati folyamatokat meghatározó legfontosabb tényezők az észszerűség, a racionalitás és a logika. Ennek ellenére a bírói megismerési folyamat nem merül ki a racionális és logikus gondolkodás követelményeinek való megfelelésben. Ezeknek a kritériumoknak a természettudományok mérőszám és mértékegység segítségével mérhető eredményei általában megfelelnek. A társadalomtudományokban, a jogtudományban, a bírói munkában azonban a megismerés lényeges sajátossága, hogy annak mind az alanya, mind pedig a tárgya a logika számára nem kezelhető, racionális tényezőkön kívüli elemeket is tartalmaz. A bíró nem csak a tudatos szférához tartozó kognitív képességekkel rendelkezik, hanem megismerő és probléma-megoldó tevékenységében a tudatosság mellett a teljes személyisége és lelkivilága jelen van. A társadalmi szocializáció során rögzült ismeretei által a szubjektumnak ez a szférája közvetíti a történeti megismerés mozzanatát.

Ezáltal a **bírói megismerés meghaladja a formális logika szabályai által meghatározott kereteket és az a lelki, valamint társadalmi tényezők bevonásával egy magasabb szintű folyamattá válik.** (A tudományok a megismerés folyamatát akkor tekintik magasabb szintűnek, ha az valamely korábbi megismerési folyamatra épül és annak eredményeit felhasználva, feldolgozva jut újabb következtetésekre. Jellemző vonása, hogy a közvetett megismerés e formájának nem elengedhetetlen eleme a megismerés tárgyának jelenléte.) Mindez a bírói megismeréssel szemben olyan követelményt támaszt, hogy a ténymegállapítással összefüggő következtetései – a természettudományos igazolhatóságon túlmenően – váljanak a saját belső meggyőződésének részeivé. Ez utóbbi pedig nagyon

sokrétű. A következő gondolatok arra tesznek kísérletet, hogy ezek közül egy-egy réteget – a teljesség igénye nélkül – megpróbáljanak kibontani és a benne rejlő lényeges tartalmat bemutatni. A fogalomnak a bírói jogalkalmazói munka részeként történő vizsgálata során indokoltnak mutatkozik először annak a jogi szabályozás irányából történő megközelítése. Általánosságban megállapítható, hogy a belső bírói meggyőződés normatív oldala nagyon speciális. A jogintézményt mindhárom nagy eljárás törvényünk – mind a korábbi, mind az újrakodifikált változatban – ismeri és alkalmazza. Megkonstruálása során a jogalkotó azt a rendszertani és szerkezeti megoldást választotta, hogy a fogalmat a bizonyítékok értékelésére irányadó szabályok között helyezte el, ahol azt a funkciót tölti be, hogy meghatározza, miszerint a bírónak a bizonyítékok értékelése során a bizonyosságnak milyen szintjéig kell eljutnia. A jogi szabályozásból kitűnik, miszerint a jogalkotó azt várja el a bírótól, hogy döntéseit olyan tényekre alapítsa, amelyek mind a formális logika szabályai szerint, mind pedig saját belső meggyőződése szerint megegyeznek a valósággal. A kivitelezés módját és részleteit illetően azonban további törvényi eligazítást nem ad. Ennek egyik oka, hogy a tényállások sokfélesége miatt a törvényi útmutatásoknak az általánosság olyan magas szintjén kellene állniuk, amelyen már csak deklaratív jelentőségük lehetne és egyedi ügyre vonatkozó konkrét eligazítást már nem tartalmaznának. A másik ok, hogy a részletszabályok keretek közé szorítanak és sértenék a **bizonyítékok szabad bírói mérlegelését**. A belső bírói meggyőződés kialakulása tehát a bírói munka olyan független, szabad és belső szférája, amelybe kívülről maga a jogalkotó sem avatkozik be részletszabályokkal. Ennek ellenére nem tekinti azt korlátlanak sem, mert létrehoz olyan jogintézményeket, amelyekkel a szélsőséges esetek elkerülése érdekében meghatározza annak bizonyos külső kereteit. Ide tartoznak az elfogultságnak, a bírák kizárásának, a mentelmi jognak, a társas-bíráskodásnak a szabályai, valamint ilyenek fogható fel az indokolási kötelezettség előírása, továbbá a jogorvoslathoz való jog biztosítása. Tágabb értelemben ide sorolható a törvényes bíróhoz való jog kimondása és az annak érvényesülését szolgáló részletszabályok, különösen a hatáskör, illetékesség, ügyelosztás szabályainak megalkotása is. A belső bírói meggyőződés különösen fontos rendeltetése annak garanciális funkciója. Ez a jogi megismerés folyamatának azzal a korábban már érintett sajátosságával áll összefüggésben, hogy annak eredményei, következtetései természettudományos eszközökkel, egzakt módon nem ellenőrizhetők és nem igazolhatók. A társadalmi jelenségek önmagukkal teljesen megegyező módon megismételhetetlenek, tehát ilyen módszerrel nem kontrollálhatók. Ezért ezt a feladatot a jogalkotó egy kifejezetten emberi tényezőre, a belső bíró meggyőződésére bízta, amely egy szubjektív szűrőn keresztül érvényesülő, sokirányú társadalmi követelmény-rendszert érvényesít a bírói ítéletekkel szemben.

A belső bírói meggyőződés egyedi ügyben történő kialakulása egy folyamat, amely szorosan kapcsolódik a bizonyítási eljárás lefolytatásához. Kiinduló pontja a bizonyítékok egybevetése, amely magába foglalja azoknak külön-külön, valamint összességükben történő értékelését, továbbá kiterjed azok egymáshoz való viszonyának, összefüggéseinek, koherenciájának a vizsgálatára, valamint az eljárás egészének a mérlegelésére. Lényeges eleme azok egymással és a külvilággal fennálló kapcsolatainak a feltárása, ennek során az oksági és logikai kapcsolatok vizsgálata és elemzése. Magába foglalja a bizonyítékok egymással való ütköztetését, a közöttük mutatkozó esetleges konfliktusok, ellentmondások feltárását és feloldását, az esetleges ellentétes lehetőségek és kétségek kizárását.

Az előbbi tudatos mozzanatoktól elvileg jól elkülöníthető folyamatnak tekinthető, hogy a bíró a bizonyítékokkal olyan további magasabb szintű gondolati műveleteket is végez, amelynek eredménye a bírói meggyőződés tartalmának kialakulása. Ennek lényege a feltárt adatoknak a bíró belső szubjektumával való találkozása és azon keresztül történő megszürése. Ebben megjelennek a bíró személyisége, élettapasztalata, neveltetése, szociális beágyazottsága, valamint családi és egyéb emberi kapcsolatairól szerzett benyomásai. Ezek az elme és lelki működés sajátosságainak megfelelően, tömörített formában tartalmazzák a bírót korábbi életében, a társadalmi lét különböző szféráiban ért benyomásokat és tapasztalatokat. Ezek folyamatosan alakítják a bíró személyes értékrendjét és értékelő tevékenységét, egyben viszonyítási alapként szolgálnak egy-egy per eldöntése során. A bíró ebből kiindulva igyekszik megragadni a jogvita formájában megjelenő társadalmi és életbeli problémát, ennek alapul vételével igyekszik rá megoldást találni.

A szakirodalomban számtalan kiváló dolgozat jelent meg a bírói szubjektumról és annak a bírói ítéletre gyakorolt hatásáról. Megállapítható azonban, hogy a szerzők közt elenyészően kevés a bíró. A tárgyra

vonatkozó különböző nézetek részletes ismertetése helyett célszerűbbnek mutatkozik e fogalom szerepének, tényleges súlyának és hatásmechanizmusának a rövid áttekintése. Ennek során először szükséges kihangsúlyozni, hogy a szubjektum nem azonos sem a szubjektivitással, sem az önkénnyel. A szubjektumot kitöltő tartalom – bár az egyén személyiségében, belső lelki és érzelmi világában él – nem a semmiből keletkezett, hanem a külvilág és a társadalom tényeinek, jelenségeinek a lenyomata, az egyént az élete során ért különböző ismeretek, tapasztalatok, élmények, és benyomások sajátos individuális tükröződése. Ebből a megközelítésből a bírói szubjektumot alakító fő meghatározó tényező a tisztség betöltéséhez szükséges képzettségnek és szakmai tapasztalatoknak a megszerzése, amelyről vizsgák formájában kellett számot adnia és amelynek meglétét pályaalakalmassági vizsgálat keretében elemezték és értékelték. A szubjektum a külvilágból érkező ingerek, tapasztalatok alapján állandóan gyarapodik, a művelődés és kultúra révén pedig folyamatosan bővíthető és fejleszthető. Ebben az értelemben a kultúra az emberiség szellemi kincsének és tapasztalatainak az összességét jelenti, amelyet generációról generációra egymásnak átad. A bírói munka szempontjából a szubjektum különösen fontos szférája az élettapasztalat, amely a különböző emberek különböző élet-helyzetekben megfigyelhető cselekvéseinek, vagy egyéb megnyilvánulásainak az összességét jelenti és magába foglalja azok összehasonlítását, valamint azokból való következtetések levonását is. Amikor a bíró a rá osztott ügyet megismeri, az abban foglalt információkat szükségszerűen összeveti a szubjektumában tárolt élményeivel, benyomásaival. Ennek során behatárolja az alapul szolgáló életbeli és jogi problémát, amelynek alapján meghatározza a megoldásnak a kiinduló pontját, valamint annak lehetséges irányait. A kiindulópont és a megoldáshoz vezető út a bíró szubjektív ismereteitől függően egyéneként lehet változó. Tapasztalati tények igazolják, hogy ha ugyanazt az ügyet, egymástól függetlenül három bíróra kiosztják, mindhárman más úton jutnak el a megoldáshoz, de a három döntés tartalma egymással megegyező lesz. Ezért nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy a bírói szubjektum ügydöntő módon befolyásolná az általa tárgyalt per kimenetelét. E gondolatok figyelmen kívül hagyják, hogy a szubjektumnak a jogalkalmazási folyamaton belül jól körülhatárolható tárgya és funkciója van. A szubjektum segít a probléma felismerésében, majd a döntésnek a való életbe történő átültetésében. A szubjektum nem a tények és a jogszabályok ellenében fejt ki hatását, hanem azok eredményeit igyekszik magasabb szintre emelni, társadalmiasítani. Emellett különösen fontos szerephez jut azokban az esetekben, amikor a jogszabály lehetővé teszi, hogy a jogalkalmazó alternatív módon, több lehetséges jogkövetkezmény levonása közül választhasson, vagy mérlegelhessen. Ilyenkor előtérbe kerülnek a bíró élettapasztalatai, emberismerete és kreatív probléma-megoldó képessége. A szakirodalom gyakran említi a különböző bírói attitűdöket (bírói hozzáállás, viszonyulás az üggyhöz), amelyeket azonban tévesen a bírák kategóriákba sorolására, bírótípusok megkülönböztetésére használnak. Megfelelő tapasztalatok birtokában azonban ugyanaz a bíró többféle hozzáállással is tud tárgyalni, mert ténylegesen az ügy tárgya határozza meg, hogy melyiket milyen attitűddel kell tárgyalni, az adott ügyben éppen a társadalom védelme, a büntetés nevelési funkciója, a cselekménnyel szembeni társadalmi intolerancia, vagy egyéb tényező kerüljön előtérbe. Az ún. másodlagos szubjektív tényezőket – pl. magasabb bírói fórum vagy közvélemény elvárásai, saját érzelmei, személyes problémái stb. – a bíró az akta kézbevétele vagy a tárgyalóterembe való belépése pillanatától köteles elfelejteni, a saját mindennapi életéből kilépni és helyettük a hivatására koncentrálni. Ha ezt valamilyen okból nem képes megoldani, lehetősége van elfogultság bejelentésére, amely az ügy másik bíróra való átosztását vonja maga után.

A kifejtettek szerint tehát a bírói szubjektum egy közvetítő közeg, amely közösségi tartalmat és közösségi értéket közvetít, amelynek során beilleszti a pert és integrálja a saját döntését a társadalom közegébe. Mivel a szubjektum tartalma a társadalommal összefüggő individuális élmények és tapasztalatok abszolút egyedi és individuális kombinációja, az vitathatatlanul magába foglalja a torzítás és esetlegesség lehetőségét is. Ezek elkerülése érdekében azonban szintén érvényesülnek biztosítékok. Ennek lényege abban jelölhető meg, hogy a bírói megismerés racionális és logikusan felépülő elemei nem egyirányú kapcsolatban állnak a bírói szubjektummal, hanem kölcsönösen kontrollálják egymást. Ennek eredményeként a szubjektum sem tévedhet el olyan irányban, vagy mértékékből, hogy kilépjen a logika és az ésszerűség keretei közül.

A bírói megismerési folyamat szubjektív elemei közé tartoznak az ún. bírói intuíciók is, amelyek lényege a pszichológiai fogalom-meghatározáson keresztül határozható meg. E megközelítésben az intuíció egy olyan speciális megismerés, amelynek során a keletkező új információ részben vagy egészben nem közvetlen következtetés útján jött létre. A belső elmeműködésnek ugyanis vannak olyan formái, amikor

a gondolkodás lépései nem tudatosulnak, vagy az eredmény a részek összerakása nélkül, az összkép alapján alakul ki. Ilyenkor a gondolatok a tapasztalat vagy a forrás megjelenése nélkül, spontán módon jutnak el a tudatba. Ebből okszerűen következik, hogy a bírói tényállás-megállapításnak fontos elemei lehetnek, amelyek azonban a nagyobb bírói rutinhoz és jobb ember-ismerethez, élettapasztalathoz kapcsolódnak. Jellemző módon inkább a bizonyítási eljárás elindulása során, a szükséges irány meghatározása körében, gyakran különböző alternatívák felállításának formájában jelennek meg. Tartalmuk nem válik automatikusan a tényállás részévé, valóságuk vagy cáfolatuk egyaránt további bizonyítást igényel. A belső bírói meggyőződés problematikájának egy sajátos területe annak a törvénnyel, vagy a bizonyítható tényekkel kialakuló esetleges konfliktusa. A belső bírói meggyőződés és a hatályos törvény ütközése esetén követendő eljárásra számtalan elmélet született, amelyek alapvetően történeti jellegűek és jellemzően vagy egy autokratikus hatalom törvényeinek a megerősítéséről, vagy azoknak az átlépéséről szólnak és ettől függően tartják azt vagy követendőnek, vagy elvetendőnek. Konszolidált társadalmi viszonyok között azonban a bírói munka megkérdőjelezhetetlen sarkköve a törvényeknek való alávetettség primátusa, ezen keresztül a jogállam és a jogbiztonság szolgálata. Vitathatatlanul nehéz helyzetbe kerül azonban az a bíró, akinek eljárása során a tények és bizonyítékok, valamint a belső meggyőződése között feszültség támad. Abból a két alapvető tételből kell kiindulnia, miszerint a kétséget kizáró módon nem bizonyított tényeket a büntető eljárásban a terhelt javára, míg a polgári perben a bizonyítás terhét viselő fél hátrányára kell figyelembe vennie.

A bizonyítás eredményességének vagy eredménytelenségének az elbírálása viszont minden esetben a bíró döntési kompetenciájának szabad és független mozgásterét. Ennek során csak a jogszabályoknak és saját lelkiismeretének van alávetve. Fontos szempont azonban számára az indokolási kötelezettség, amelynek lényeges tartalma szerint döntése helyességéről nem csak önmagának kell meggyőződnie, hanem arról az indokoláson keresztül másokat is meg kell győznie. A bírói dilemmának az indokolási kötelezettségre figyelemmel történő eldöntése tehát nem az indokolhatóság mechanikus és formális szempontjának az érvényesülését jelenti, hanem azt kell szem előtt tartani, hogy érveivel a közösség tagjait, a nyilvánosságot hogyan tudja meggyőzni. Ez pedig már nem egyéni, hanem általános társadalmi szempontok alapján dönthető el.

7. A bizonyítás és tényállás-megállapítás pszichológiai elemei

7.1. A logika és a pszichológia a bírói ténymegállapítás folyamatának szolgálatában

Az előző fejezetekben leírtakból következően a bírói ténymegállapítás folyamata két egymással összefüggő, ugyanakkor minőségileg jól elkülöníthető tevékenységből tevődik össze. Egyik a **tények fennállásának vagy hiányának** megállapításához vezető következtetések sorozata, melyek a **logika törvényszerűségei** szerint működnek és a valósággal való megegyezésüket a logika szabályainak való megfelelőségük biztosítja. A ténymegállapítás másik nagy színtere a bíró szubjektuma, ahol szintén a tényekkel és bizonyítékaikkal összefüggő, de első sorban tudati-lelkiérzelmi folyamatok mennek végbe, amelyek célja a **konkrét tényállásnak a társadalmi gyakorlattal való egybevetése**. Az utóbbival a természettudományos egzaktság igényével a pszichológia foglalkozik. Feladata a lelki folyamatok feltételeivel és lefolyásával összefüggő törvényszerűségek feltárása.

Vizsgálódásainak különösen fontos területe az emberi megismerés és gondolkodás természettudományos hátterének és törvényszerűségeinek a vizsgálata. Ennek következtében a bírói munkában is egyre szélesedik az igény a modern pszichológia ismereteinek és eszközeinek felhasználására.

A bírói tényállás megállapítása és a belső bírói meggyőződés kialakulása a pszichológia fogalomrendszerében is leírható, annak módszereivel elemezhető és értelmezhető döntési folyamat. Az erre irányadó törvényszerűségek ismeretében a bírói munka tudatosabbá tehető, tévedési lehetőségei feltárhatók és mérsékelhetők, vagy kiküszöbölhetők. A személyi bizonyítékok pszichológiai aspektusból történő értékelésétől szintén a lelki folyamatok jobb megértése és a bizonyítási eszközök megbízhatóságának növekedése várható.

7.2. A bíró személyében rejlő pszichológiai mozzanatok

Ahogy arról már korábban is szó volt, a bíró a tárgyalóteremben többes szerepben mozog (5): nem csupán az állami igazságszolgáltatás megtestesítője, de beágyazott az adott társadalmi közegbe is. Harmadik mivoltában pedig egy saját testi-lélektani (érzékelési, észlelési) jellemzőkkel, illetve egy saját hiedelemvilággal, gondolkodásmóddal, etikai-erkölcsi meghatározottsággal rendelkező individuum.

Az egyes bírák karakterbeli különbözősége éppúgy kihatással lehet a döntéshozatal folyamatára, mint az, hogy az emberi megismerés és gondolkodás korlátai behatárolják ítélkező tevékenységüket, ahogyan bármely más szakma vagy hivatás esetében is szembesülni kell e korlátokkal.

A bírák, bírósági titkárok és az ügyészek 1999. márciusban bevezetett pályaaalkalmassági vizsgálatát (6) egy miniszteri rendelet (7) szabályozza, mely szerint a bírói pályán adódó feladatok ellátásához kívánatos egészségi, fizikai és pszichikai képességek meglétéről vagy hiányáról kell megállapításokat tenni a vizsgált személyek átvilágítása során. A pályaaalkalmassági vizsgálat három pilléren nyugszik: magában foglal egy általános orvosi (benne neuro-pszichiátriai), egy pszichológiai vizsgálatot, valamint meghatározott kompetenciák (8) feltérképezését is.

Az általános orvosi kutakodás körébe a körelőzmény felvételén és az általános testi (fizikális mellkasi és hasi, illetve mozgásszervi) vizsgálaton túl egyéb (például labor, röntgen, EKG) vizsgálatra csak „szükség esetén” kell sort keríteni. A neuro-pszichiátriai vizsgálat elmaradhatatlan része egyrészt szintén anamnézisből, másrészt szervi idegrendszeri vizsgálatból áll. Egyéb vizsgálatok (pl. EEG, koponya CT) szükség esetén végezhetőek el.

A pszichológiai alkalmassági vizsgálat célja a vizsgált személy személyiségének, intelligencia-és karakterjellemzőinek megállapítása.(9) E körben górcső alá kell venni a pszichikai funkciókat, a személyiség dimenzióit és az érzékelést. E vizsgálatnak része a pszichológiai feltáró interjú (exploratio) és a pszichológiai tesztvizsgálat. A Rorschach (10), MMPI (11), Raven (12) alaptesztként funkcionálnak, ezeket minden vizsgálati személlyel felveszik. Egyéb vizsgálatokra (pl. MAWI intelligenciavizsgálat, Szondi-teszt (13), CPI (14) , illetve bármely más olyan vizsgálatra, amelynek magyar standardja van és az elvégzése speciális okok felmerülése miatt indokolt) kiegészítő jelleggel kerülhet sor.

A kompetenciavizsgálat célja annak megállapítása, hogy a vizsgált személy rendelkezik-e a bírói feladatok ellátásához szükséges készségekkel, képességekkel és viselkedéselemekkel.(15) A kompetenciák között az első helyen a döntési képesség szerepel, mely kiemelkedően fontos tulajdonsága kell, hogy legyen a folyamatos döntéskényszerben lévő bírának, ennek hiánya az ügyek elhúzódasához vezetne.

A pályaaalkalmassági vizsgálat biztosítja azt, hogy egyfajta minimum-standardnak az összes bíró megfeleljen. Bár egy ideális világban azonos tények alapján ugyanolyan döntésre kellene, hogy jussanak a bírák, a döntéshozatali folyamat során fizikai-pszichikai különbözőségeiknek, személyiségük sajátosságainak is szerepe van, ami eltéréseket eredményezhet az ítélkezési gyakorlatukban, különösen a mérlegelést igénylő kérdések tekintetében.

7.3. A bírák személyén túli pszichológiai szempontok

7.3.1. Az érzékelés és észlelés korlátai

A bírának az ítélkezés során a pszichológiai meghatározottságokkal nem csak önmaguk tekintetében kell számolni, de a személyi bizonyítékok (pl. a tanúvallomások) értékelésekor is figyelemmel kell rájuk lenni.

Bár mindannyian ugyanazt a fizikai világot lakjuk, **észlelési világaink radikálisan különbözhetnek egymástól.**(16) **A különböző emberek érzékelő-rendszere nem egyenértékű.**(17) Az észlelés az

érzékelő idegrendszertől függ. (18) Az észlelés (19) szimbolikus tevékenység. Minden egyes észleletünk kapcsolódik agyunk egy jellegzetes tevékenységéhez, ez adja az észlelésnek a szimbolikus folyamat státuszát. (20)

Az agynak folyamatosan szüksége van arra, hogy a külvilágból ingereket kapjon. Ha ez a bemenet csökken vagy megszűnik, akkor az érzékelő-rendszer zavart tanúsít, ami akár hallucinációkhoz is vezethet. Ez figyelhető meg akkor is, ha egy bizonyos érzékelési csatorna csökkent működésű. (21) A hallucinációkat az agyon belüli tevékenység hozza létre. Bár a normális észlelés azonnal és különösebb erőfeszítés nélkül történik, de fontos mindig szem előtt tartani, hogy a legegyszerűbb észlelési tapasztalat is bonyolult idegrendszeri folyamatok sorozatának az eredménye, amelynek során számos agysejt kiterjedten hat egymásra. Ezeket az áramkörök kölcsönhatásaira emlékeztető egymásra hatásokat úgy is felfoghatjuk, mint becsléseket. Az agyban lévő szimbolikus reprezentációkat alakító becslések a szem, a fül és az egyéb érzékszervek által felvett környezeti ingerekre vonatkoznak. Ezeket az információkat használja fel agyunk arra, hogy a tárgyak, események tulajdonságait, milyenségét kikalkulálja. Az észlelés aktív folyamat, általában valamilyen cselekvést követel meg az észlelő részéről. (22)

A külső környezet hatalmas információáradattal bombázza érzékszerveinket, amelyek legnagyobb része érdektelen egy adott pillanatban, csak egy töredék része szükséges az aktuális feladataink ellátásához. Az észlelőrendszernek és az agynak rendelkeznie kell valamilyen megfelelő módszerrel arra, hogy megsűrje az információkat, a lényegteleneket rostálja ki és csak az adott feladathoz szükséges dolgokat tartsa meg. A figyelem lényegében a számunkra fontos szenzoros ingerek kiválasztása, figyelmünk szelektív. A szelektív figyelem az a folyamat, amelynek során néhány ingert további feldolgozásra kiválasztunk, míg másokat figyelmen kívül hagyunk. A fenyegető tárgyak (fegyver, kés) pl. sokkal inkább magukra vonják a megfigyelő figyelmét, mint az ártalmatlanok. (23) A szelektív figyelem minden érzékleti modalitásban (pl. látás, hallás, stb.) működhet, de a legtöbbet kutatott terület a látás és a hallás. A figyelem és a későbbi emlékezés kapcsolatának is jelentősége lehet a bíróságok munkájában: a nem figyelt információkra alig, vagy egyáltalán nem emlékezünk. Bár észlelőrendszerünk a nem figyelt ingereket is feldolgozza, de azok sokszor sohasem válnak tudatossá, vagyis pl. a tanúk nem tudnak beszámolni azokról. Bizonyos ingerek ugyanakkor annyira erőteljesek (24), hogy emlékezni tudunk rájuk akkor is, ha pl. nagyon halkán halljuk őket.

Az emberi érzékszervek olyan környezetben alakultak ki, ami nagyon sok tekintetben különbözik attól a világtól, amiben ma élünk, így érzékszerveinknek olyan kihívásokkal is szembe kell nézniük, amelyek az ősi környezetben nem voltak. Fontos tehát tudnunk azt, hogy milyen észlelési terhelést lehet józanul elvárni az emberi észlelési rendszertől, adott esetben egy tanú milyen mélységig, mekkora részletezettséggel lehet képes beszámolni egy általa látott vagy hallott eseményről. Van a szenzoros ingerlésnek egy optimális tartománya, amelyen belül az emberek többsége a leghatékonyabban működik. Erőteljes ingerlés (ilyen lehet pl. a vakító fény, penetráns szag, nagy zaj) azonban ronthatja a közvetlen teljesítményt, akár maradandóan károsíthatja a szenzoros idegrendszert is. Az észlelés az életkorral is változik, (25) de a környezeti tényezők milyensége (26) és kölcsönhatása (27), több inger párhuzamos jelenléte (28) is befolyásolja. Ahhoz, hogy egy tanú vagy sértett beszámolója (az emberi észlelés) alapján a bíró a bizonyítékokat helyesen tudja értékelni, illetve azok alapján a tényállást megállapítani, nem csak a fizikai világ tulajdonságaival kell tisztában lennie, de az észlelő adottságaival is.

7.3.2. Az emlékezés korlátai

A pszichológusok emlékezettel²⁹ kapcsolatos három alaptétele közül az egyik az, hogy az emlékezet három részre bontható: a kódolásra, a tárolásra, illetve az előhívás szakaszára. A **kódolási szakaszban** a tényeket elhelyezzük a memóriában, a tárolás során azokat raktározzuk a memóriában, majd az előhíváskor visszanyerjük őket az emlékezetünkből. A másik alaptétel az, hogy a hosszú és a rövid idejű **tárolást** különböző memóriatípusok végzik. (30) Minden olyan információ, amit egy tanúvallomás vagy a sértett meghallgatása során megtudhatunk, a meghallgatott személy hosszú távú memóriájában lehet

elraktározva. A harmadik, emlékezettel összefüggő alaptétel szerint az emlékezet fajtája az információk jellegétől is függ (pl., hogy tényekről vagy készségekről van-e szó). A különböző emlékezeti rendszereket eltérő agyi területek irányítják. Az explicit emlékezet az adott helyen és időben megtörtént események tudatos felidézésére szolgál, míg az implicit emlékezet nem tudatos.(31)

Az emberi emlékezet általában többé-kevésbé megbízható, de jóval többször hagy bennünket cserben, mint gondolnánk. A pontatlan emlékezetünkért olykor súlyos árat fizetünk: könyvtárnyi, főként angolszász irodalma van a bíróságok gyakorlatában releváns, az emlékezet hibáival kapcsolatos kérdéseknek.(32)

A hosszú távú memóriából történő felejtés sokszor nem az információ elvesztésének, hanem az információ hozzáférhetetlenségének a következménye.(33) (Ellentétben a rövid távú memóriával, ahol a felejtés az elhalványulás vagy a tárolási kapacitás kimerülésének a hiányából fakad és nem a felidézés elégtelenségéből.) A mindennapi élet is bőségesen kínál példákat az előhívási hibákra.

Minél jobb előhívási támponttal rendelkezünk, annál jobb az emlékezetünk. Ez a tétel megmagyarázza, hogy miért vagyunk jobbak a felismerési, mint a felidézési feladatokban. A hosszú távú emlékezetben őrzött információt általában jelentés alapján kódoljuk. Ha értelmesek a megjegyzendő tételek, de nincs közöttük kapcsolat, az emlékezet jelentéssel bíró kapcsolatok hozzáadásával javítható. Minél mélyebben dolgozunk fel egy jelentést, annál jobban fogunk visszaemlékezni a konkrét tételekre. A hosszú távú emlékezetből történő előhívási hibák gyakrabban fordulnak elő, amikor interferencia áll fenn az azonos előhívási támpontokhoz kapcsolt tételek között.(34) Az előhívás folyamatát érzelmi tényezők is akadályozhatják. Az érzelmek legalább öt különböző módon képesek a hosszú távú emlékezetet befolyásolni: az ismételtetés, az ún. villanófény-emlékek, a szorongás okozta interferencia, a kontextushatás és az elfojtás révén. Az akár pozitív, akár negatív érzelmi töltésű helyzeteken többen szoktunk gondolkodni, mint a semlegeseken, felkavaró élményeink gyakran eszünkbe jutnak, újra és újra átgondoljuk, átstrukturáljuk őket, ez javítja a hosszú távú memóriából történő előhívást. Az érzelmek felerősíthetik az emlékezetet, az ún. villanófény-emlékek esetében is: azok a körülmények, amelyek között egy erős érzelmi töltésű, fontosnak tartott eseményről értesülünk, elevenen és tartósan megmarad bennünk.(35) Más esetekben kifejezetten negatív érzelmek, a szorongáskeltő gondolatok interferálnak a megcélzott emlék előhívásával. Az érzelem a kontextushatás révén is befolyásolhatja az emlékezetet. Akkor tudunk legjobban emlékezni valamire, ha az előhívás és kódolás kontextusa megegyezik.(36) Az elfojtásnál a megcélzott traumatikus emlék aktívan gátlódik, azt nem tudjuk előhívni.(37)

Emlékeink folyamatos, az elvárásainkon és az ismereteinken alapuló konstrukciós és rekonstrukciós műveletek eredményei, szisztematikusan távolodnak el a mögöttük álló objektív valóságtól. Nehéz elkülöníteni az érzékszerveinkkel felfogott dolgokat attól, amit gondolunk róluk. Megpróbálunk következtetéseket tenni arra vonatkozóan, hogy egy adott helyzetben mi történhetett, majd ezeket a következtetéseket hozzacsatoljuk az eseményről őrzött emlékekhez.

Következtetéseket sémák, azaz emberek, tárgyak, események osztályának mentális reprezentációja alapján is lehet tenni. Amikor egy történetet sémákon keresztül próbálunk megérteni, ugyanúgy emlékezeti torzítások lépnek fel, mint amikor embereket bizonyos sztereotípiákhoz illesztünk. (38) A séma egyik legfontosabb formája mindazonáltal a szociális sztereotípiák, amely az emberek egy adott csoportjának személyiségjegyeit vagy fizikai tulajdonságait képviseli. (39) Ha a sztereotípiákból építünk fel valakit, így is emlékezünk rá, ami szisztematikus torzításokhoz vezethet.

Emlékezeti rekonstrukcióra sor kerülhet – ahogyan azt eddig láttuk - az eredeti emlékek kialakításának pillanatában, de később is. Az esemény utáni rekonstrukciót másoktól származó, külső információk is befolyásolják. Az emberek egy megtörtént eseményt – főleg az apróbb részletek tekintetében - nagyon könnyen átstrukturálnak, így nem a valóban megtörténtekre fognak emlékezni, illetve akár egyáltalán meg nem történt eseményekről is valóságos emlékképeket lehet létrehozni.(40) Kutatások (41) azt is igazolták, hogy a hamis emlékek kialakításához elegendő az is, ha az emberekkel elképzeltetünk valamilyen velük állítólagosan megtörtént eseményt. (42) Nem mindenki hajlandó ugyanakkor meg nem történt eseményekre emlékezni, a kutatási eredmények szerint a vizsgált eseteknek

a kb. 25%-ában tapasztalható ilyen jelenség. A kutatók találtak a hamis emlékezéssel tipikusan együtt járó személyiségvonásokat. (43)

Nem csak a rövid ideig, néhány pillanatig látott arcokkal kapcsolatban működhet elégtelenül az emlékezetünk, de gyakran látott tárgyakat és átélt eseményeket is gyengén idézhetünk fel. (44) A tárgyalótermekben nagy jelentősége lehet az emberi hangokkal kapcsolatos emlékezetnek is. Annak kapcsán, hogy mennyire megbízhatóak ezek a bizonyítékok, különbséget kell tenni két helyzet között: amikor egy ismeretlen személy csupán egyszer hallott hangját kell azonosítani, illetve amikor egy ismerős hangot kell felismerni. Az ismerős személyekkel kapcsolatban a felismerési teljesítmény nagyon magas lehet, de a felismerési arány drámaian lecsökken, ha az ismert hangok suttognak és nem hangosan beszélnek. (45) A jellemzően büntetőeljárás során történő azonosításkor sokkal gyakoribb az az eset, amikor a tanúnak olyan idegen hangját kell felismernie, akit csak egyszer hallott és jellemzően zaklatott körülmények között. A teljesítmény gyengébb ezekben az esetekben, mint az arcfelismerésnél.

A valós életben lehetetlen objektíven ellenőrizni a tanúk vagy a sértett állításainak igazságát, hiszen a vallomások majdnem mindig kétséges eseményekkel kapcsolatosak. Gyakorta a tanú vagy sértett magabiztossága az egyetlen, emlékezetének pontosságára utaló tényező. Kérdés azonban, hogy ez mennyire jó mutató. Általában a megbízhatóságot és pontosságot jelzi, de vannak olyan körülmények, amelyek folytán a magabiztosság és a megbízhatóság (emlékezeti pontosság) közötti korreláció eltűnik. Ilyen pl., ha az eredeti esemény tényezői (túlságosan rövid ideig tartott, rosszak voltak a látási viszonyok, megosztott volt a tanú, sértett figyelme, stresszhelyzetben volt, stb.) megnehezítik az információ kódolását; ha fennáll az esemény utáni rekonstrukció veszélye következtetések által vagy a másoktól származó információk „szennyező” hatása folytán; vagy ha a rekonstruált emlékezet kerül szándékosan vagy véletlenül folyamatosan ismétlésre. (46) A családjogi ügyekben kiemelten figyelembe veendő, hogy a kisgyerekek különösen védtelenek a sugallt információval szemben, főleg, ha kérdeztetik őket. (47)

Kutatások azt mutatják, hogy akár ártatlan emberekben is lehet téves emlékeket kialakítani. Többek között az alábbi módszerekkel: elhitetik velük, hogy megdönthetetlen bizonyítékok (pl. DNS, ujjlenyomat) igazolják a bűnösségüket; vagy elhitetik azt, hogy a bűncselekmény elkövetésekor ittasak voltak vagy más okból nem emlékeznek; vagy azt hitetik el velük, hogy súlyos bűncselekményeket az emberek általában magukba fojtják és csak akkor emlékeznek rájuk, ha nagyon akarják; vagy azt, hogy súlyos személyiségzavarban szenvednek és a bűncselekményt valamely alszemélyiségük követte el. Ezek az eredmények gyakorlati következtetésekhez vezethetnek: a bírónak a magabiztosság háttérében lévő tényezőket is vizsgálnia kell ahhoz, hogy azt az emlékezeti pontosság mércéjének tekinthesse.

Az emlékezeti rekonstrukció képezi tehát azoknak az emlékeinknek az alapját, amelyek valóságosnak tűnnek és teljes bizonyossággal képesek vagyunk mellettük kiállni akkor is, ha azok szisztematikusan tévesek. Nem azt idézzük fel, amit valóban tapasztalunk, hanem azt, amit tapasztalatainkból absztrahálunk, leszűrünk. Hiba volna tehát a konstruktív emlékezet sajátosságait az igazságszolgáltatásban figyelmen kívül hagyni. (48) Célszerűnek mutatkozna a modern pszichológiában rejlő lehetőségeknek a bírói pályára való alkalmasság megítélésénél szélesebb körben történő alkalmazása és a fent ismertetett lehetőségeknek a bírói munka szolgálatába állítása.

Ennek megvalósítása érdekében, első lépésként indokoltnak látszana egy rövid oktatási anyag összeállítása, amely kifejezetten a bírói munka sajátosságaihoz és szükségleteihez igazodva, közérthető módon összefoglalja az e tevékenységgel összefüggő és annak során leginkább hasznosítható pszichológiai ismereteket. Ezt követően oktatások, vagy konzultációk szervezésével lehetne elősegíteni ezek elsajátítását.

8. Az indokolási kötelezettség

Az indokolási kötelezettség a **hatósági** jogalkalmazói munkával, különösen a bírói **döntésekkel szemben támasztott** garanciális jellegű **alkotmányos követelmény**. Az indokolási kötelezettségnek a jogbiztonsággal és a tisztességes eljárás követelményeivel fennálló szoros összefüggésére figyelemmel azt a jogalkotó a jogforrások hierarchiájában a legmagasabb szinten, az Alaptörvény XXIV. cikkében

helyezte el. Emellett a bírósági eljárásokban betöltött szerepe és elvi jelentősége miatt az megjelenik a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény bevezető rendelkezései között annak 13. § (1) bekezdésében. A részletszabályokat pedig a bírósági eljárás egyes szakterületeihez igazodva a különböző eljárási törvények (Be., Ákr., Pp.) tartalmazzák.

A bíró az indokolási kötelezettségének a döntést tartalmazó ítéletében, annak e célra elkülönült **önálló belső szerkezeti egységében** köteles eleget tenni. Az indokolási *kötelezettség szoros összefüggésben áll* a bírói megismerés és tényállás-megállapítás folyamatával, azon belül mind *a tényállás logikai felépítésével*, mind pedig a *bírói meggyőződés* kialakulásával. A bírósági eljárásban betöltött rendeltetésének a meghatározása során abból kell kiindulni, miszerint a bíró a rábízott ügyek konkrét elbírálása során minden külső befolyástól mentesen hozza meg döntését, amelynek alakulására kívülről senkinek semmilyen ráhatása nem lehet.

A tényállás megállapításának domináns eleme tehát a bíró szabad mérlegelési joga és belső meggyőződése. Mindezek a széles körű jogosultságok elengedhetetlen feltételei annak, hogy az ügyekben tárgyyszerű és megalapozott döntések születhessenek. Ugyanakkor a jogosultságok ilyen széles köre garanciákat igényel arra, hogy azokat rendeltetészerűen, a konkrét ügy keretei között, kizárólag a jogviták helyes elbírálása érdekében gyakorolják. E biztosítékok egyike a bírói döntés nyilvánosság elé tárása és a közösség tagjainak történő bemutatása. Ez azonban csak akkor képes az ellenőrzési funkció betöltésére, ha a döntés tartalmán kívül megismerhetővé válnak annak indokai is. Ezért a bíró arról az ítélet e célra elkülönülő részében, az ún. indokolásban köteles számot adni.

Az indokolási kötelezettség további funkciója annak biztosítása, hogy az arra jogosult a jogorvoslathoz való jogát érdemben és kielégítő módon gyakorolhassa. Erre ugyanis csak akkor nyílt lehetősége, ha a döntés indokairól tudomást szerezhet és saját álláspontját ennek ismeretében fejtheti ki. Itt kell kiemelni, hogy a bíróság mind az önálló jogorvoslattal támadható, mind pedig a külön jogorvoslattal nem támadható határozatait indokolni köteles. A kettő közötti különbség lényege abban jelölhető meg, hogy az előbbieket a döntés meghozatalával egyidejűleg és annak részeként köteles megindokolni, míg az utóbbiaknak elegendő az érdemi döntés indokolásában okát adnia. Ezek szükség szerint az érdemi döntés ellen benyújtott jogorvoslati kérelemben kifogásolhatók.

Az indokolási kötelezettség teljesítésének **létezik egy törvényben elvárt minimális szintje**, amely azoknak a minimális információknak a köre, amelyek nélkül a döntés okait és magyarázatát nem lehet megérteni és belátni, amelyek nélkül sem a jogorvoslati fórum, sem a nyilvánosság ellenőrző funkciója érdemben nem érvényesülhet. Ehhez le kell írni:

- a bizonyítási eljárás eredményeként *megállapított tényállást*,
- meg kell jelölni az *azt alátámasztó bizonyítékokat*,
- valamint azok *mérlegelésénél irányadó szempontokat*.
- Ismertetni kell a foganatosított, de *eredménytelen bizonyítás okait*,
- továbbá magyarázatot kell adni a bizonyítási indítványok esetleges elutasítására.

Ezek egyben a minimális kellekei annak, hogy a bírói döntéssel szemben a jogorvoslati jog gyakorolható legyen, mert a jogorvoslati kérelmet elbíráló bírói fórum szintén az indokolásból ismeri meg a sérelmezett döntés okait. Amennyiben a támadott ítélet indokolása egy minimális tartalmi szintet nem ér el – különösen nem tartalmaz tényállást, vagy nem állapítható meg, hogy az min alapul – az az említett fogyatékosága miatt érdemi felülbírálatra alkalmatlanná válik, amely annak hatályon kívül helyezését és az eljárás megismétlésének szükségességét vonja maga után.

A tényállás megállapítása körében, az indokolási kötelezettség két fő területe egyrészt a megállapított tények és azt alátámasztó bizonyítékok közötti logikai összefüggésnek az ismertetése, másrészt az arra vonatkozó bírói meggyőződésnek a bemutatása. Az utóbbi általában nem könnyű feladat a bíró számára. Teljesítésének tipikus formája a bizonyítékok egybevetésének és értékelésének a leírása, az egyes bizonyítékok hitelességének és bizonyító erejének megmagyarázása, a bizonyítékok meggyőző erejét alakító tényezők bemutatása.

A bírói meggyőződés és a bizonyítékok között keletkező feszültség esetén követendő eljárással és annak indoklásával a Belső bírói meggyőződésről szóló fejezet a korábbiakban már foglalkozott.

9. Az anyagi és alaki igazság kérdései

A történeti társadalmak az igazságszolgáltatás deklarált célját minden korban a tények valósággal megegyező tartalmú feltárásában és azokon nyugvó bírói döntés meghozatalában jelölték meg. A cél elérésének lehetőségeire vonatkozó nézetek, valamint ennek függvényében a kivitelezés módja történetileg folyamatosan változott.

A *kezdetleges jogrendszerekre jellemző volt a kötött bizonyítási rendszer*, mely a bíró számára előre meghatározta, hogy mit kell elfogadnia bizonyítékként és annak milyen bizonyító erőt köteles tulajdonítani. („*Pozitív*” *kötött*, ha a törvény mind a lehetséges bizonyítékok körét, mind azok bizonyító erejét rögzíti. „*Negatív*” *kötött*, ha a törvény a bizonyítékok lehetséges körét „taxatív” felsorolja, de csak azt határozza meg, hogy a jogkövetkezmény kiváltásához minimálisan milyen mennyiségű bizonyíték szükséges.)

Az igazság feltárásának sajátos korabeli eszközei közé tartozott a tortúra, a kínvallatás, tűzpróba, vaspróba, egyebek. Mivel ezek a mai modern jogtudományokban már csak a jogtörténet és jogi kultúra részeként élnek tovább, részletes vizsgálatukra és elemzésükre a jelen joggyakorlat-elemzés nem tér ki.

A társadalmi valóságnak a bírósági eljárásban, **tudományos igénnyel történő** feltárása a felvilágosodás korától, első sorban a természettudományok fejlődésének köszönhetően került előtérbe. Ez maga után vont a megismerés természettudományos modelljének és kritériumrendszerének az alkalmazását a társadalom-tudományokban és a **bírói megismerésben** is.

Meghatározóvá vált az a nézet, miszerint az igazság megismerhető, amelynek esetleges elmaradása kizárólag a bírói megismerő tevékenység valamely fogyatékoságára vezethető vissza. Ebből következően a bírói munkával szemben egy olyan alapvető társadalmi elvárás fogalmazódott meg, hogy *a jogvita elbírálása szempontjából jelentős összes tényről és körülményről az objektív valóságnak megfelelően szerezzen bizonyosságot és döntését kizárólag ilyen tényállásra alapítsa*. Ez a követelmény szükségképpen elvezetett a **szabad bizonyítási rendszer** kialakulásához, mely a ténymegállapítás során a bizonyítékok körének és bizonyító erejének meghatározását *a bíró belső meggyőződésére, lelkiismeretére bízta, mert ez állt összhangban az objektív valóság perbeli megjelenítésére irányuló kötelezettséggel*. Később jelentkeztek ennek hátrányai, különösen a hatékony kontroll hiánya, amely akként volt kiküszöbölhető, hogy a bíró belső meggyőződése helyett annak indokolt meggyőződése került előtérbe és általában a **mai kontinentális jogrendszerekre** is ez jellemző. (**Nem teljesen szabad bizonyítási rendszer**).

Az objektív valóság feltárásának és az anyagi igazság elvének sajátos képződménye a **szocialista jogirodalom anyagi igazság koncepciója**, mely abból indult ki, miszerint az igazság mind filozófiai értelemben, mind a gyakorlatban megismerhető és megragadható. Földesi Tamás fogalom-meghatározásának lényege szerint az igazság az objektív valóság hű tükröződése az ember tudatában, melyet a nyelvi kifejezések jelenítenek meg. Ezekkel szemben annak a követelménynek kell teljesülnie, hogy egymással álljanak összhangban és tárgyukat hűen tükrözzék. (49)

Ennek a bírósági eljárásra nézve levont konklúziója szerint az ott folyó bizonyítási eljárás célja minden esetben az objektív valóság és anyagi igazság feltárása, valamint azzal mindenben megegyező tényállás megállapítása, amelyben a *bírói meggyőződésnek a teljes bizonyosság fokáig* el kell jutnia. Kiváló jogtudósok munkái tartalmazzák e koncepció különböző részleteinek kidolgozását, melyek a részletkérdésekben számtalan értékes szakmai megállapításra jutottak, végső következtetéseik azonban az idő múlásával egyre nehezebben voltak védhetők. Nem hagyható figyelmen kívül a koncepció erős ideológiai és politikai meghatározottsága sem, ugyanis a marxizmus elvi alapjairól kiindulva, a polgári társadalom jogrendszeréhez viszonyítva, a szocialista jogrendszer fejlettebb és magasabb rendű voltát próbálta igazolni. A markáns különbségtétel fő területe az objektív igazság felfogás mellett a felelősségi rendszer kiemelt szigorúsága volt.

A laikus közvélemény az igazságszolgáltatástól mind a mai napig a tényállásnak a valósággal megegyező megállapítását várja, azonban mind a tudományos kutatások, mind a bírói gyakorlat egyre

több bizonyítékot talált ennek megvalósíthatatlanságára. Be kellett látni, hogy a bírói megismerésnek vannak a megismerés közvetett jellegéből eredő természetes és objektív határai. Az idő múlásával a tárgyi bizonyítékok megváltozhatnak vagy eltűnhetnek, a személyi bizonyítékként számba jöhető tanúk elhalálozhatnak, vagy emlékezetük halványodhat, emlékképeik megbízhatatlanná válhatnak, mindez útját állhatja a való tényekre irányuló múltbéli következtetéseknek.

Az objektív valóság feltárására irányuló törekvések és a hozzájuk fűződő jogi garanciák nehezen voltak összeegyeztethetők az ítélkezéssel szemben támasztott olyan elvárásokkal, mint a jóhiszeműség, méltányosság, vagy az erkölcsi kompenzáció. **A lényeges és kevésbé lényeges körülmények között kellő különbséget nem tevő, mindenre kötelezően kiterjedő, aprólékos bizonyítási eljárás időigénye nagyban leronthatja az ítélkezés időszerűségét.**

A jogviták alapjául szolgáló körülmények változásai miatt az időben elhúzódó bírói döntések a kihirdetésekor már idejét múlttá válnak, emiatt nem képesek a jogvita alapjául szolgáló életviszonyok aktuális és érdemi alakítására. Emellett a rendszer nem képes megfelelni az olyan elvárásoknak sem, mint az eljárások gyorsítása, egyszerűsítése, vagy a költségek optimalizálása.

Az idők során változtak az igazság lényegére és megismerhetőségére vonatkozó nézetek, átfogóbbá, árnyaltabbá és rendszerszerűbbé váltak az arra vonatkozó felfogások, bővült a megismerési folyamatnak és a megismerés tárgyának a közege, valamint összetevőire vonatkozó ismeretek köre.

A legjelentősebb változást az objektív valóság és abszolút igazság kategóriáinak a megismerés alanyával, valamint annak szubjektumával történő kibővítése hozta, amely szükségképpen maga után vonta a relatív igazság elméletének megjelenését, valamint az ebből származó konklúzióknak a bírói megismerési folyamat körében történő levonását. Ez elvezetett az anyagi igazság koncepciójától való eltávolodáshoz és annak felismeréséhez, hogy a bírói megismerés eljárásjogi eszközrendszere közvetlenül és adekvát módon nem feltétlenül biztosítja az ismeretelméleti valóság megismerésének lehetőségét. A kutatások kiterjedtek az általános emberi megismerés közvetítő intézményeinek – különösen a nyelvnek, valamint a megismerő személyiségének – a valóság megismerését és közvetítését befolyásoló hatásaira. Vizsgálat tárgyává tették a bírói megismerő tevékenység speciális közegeinek – a jogilag szabályozott bírósági eljárásnak és az ott foganatosított eljárási cselekményeknek – a valóság feltárásában való szerepét és jelentőségét. Ebben a rendszerben az objektív valósággal szemben előtérbe került a megismerés alanya és az ő tevékenységének relativitása, valamint szubjektív tényállást létrehozó szerepe. E megközelítésben az eljárás minden résztvevője rendelkezik egy saját tényállás-verzióval, amelyből a bizonyítási eljárás adatai alapján a bíró is felállítja a maga tényállás variációját. Valamennyinek az értelmét az adja, hogy a törvény meghatározza azt a tényállás-kombinációt, amelynek jogi jelentőséget tulajdonít és amelyhez jogkövetkezményt fűz. Az eljárás résztvevőinek célja pedig e jogkövetkezmény kiváltása, vagy annak megakadályozása.

A bírósági eljárás belülről és azon kívül is számtalan olyan tényező ismert, amelyek behatárolják az ún. objektív valóság megismerésének a lehetőségeit és az optimumra törekvő belső bírói meggyőződésen nyugvó, indokolással ellátott tényállásra helyezik a hangsúlyt. Közülük első helyen kiemelendő maga a bírói szubjektum, amely mérlegelő, értékelő és jogszabályt értelmező műveletek sorozatának eredményeként jut el az optimális ténybeli és jogi következtetésekhez, továbbá az ennek alapján meghozott ítélet is gondolati-szellemi termék. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a szubjektív tudati elemek hatással lehetnek a valóság tényeinek a tudatban való tükröződésére.

Az objektív valóság feltárásával ellentétes irányba fejt ki hatását az a körülmény is, hogy a törvényhozás során a jogalkotó olyan általános és absztrakt jogi normákat alkot, amelyek célja az életben előforduló konkrét tényállások minél szélesebb körének lefedése. Ennek keretében különböző jogpolitikai célokat és célszerűségi megfontolásokat is érvényesít, amelyek esetenként erőteljesebben érvényesülhetnek az anyagi igazság megismerésének elvénél. Emellett számtalan olyan eljárásjogi intézmény létezik, amely bizonyos esetekben és bizonyos terjedelemben a valóság megismerésével, vagy érvényesülésével ellentétben fejt ki hatását.

Ezeket részletesen tárgyalják majd a jelen Összefoglaló véleménynek a büntető, közigazgatási és polgári per sajátosságaival foglalkozó fejezetei. Mindezek arra utalnak, hogy maga a jogalkotó is egyre több engedményt tett az anyagi igazság követelményével szemben.

A valóság megismerésének lehetőségét korlátozó tényezők közé sorolhatók a jogsértő módon beszerzett bizonyítékok is. Ezek tartalma a bíróság számára általában ismert, ennek ellenére azok sem a tényállás megállapítása, sem annak indokolása során nem vehetők figyelembe. Az erre irányadó szabályok megalkotáskor a jogalkotó a tisztességes eljárás alkotmányos követelményeinek biztosított elsőbbséget, amelynek következtében az eljárási szabályok megsértésével feltárt igazságot a jog figyelmen kívül hagyja és ahhoz nem fűz jogkövetkezményt.

Ugyanakkor megfigyelhetők bizonyos nemzetközi tendenciák, amelyek e korlátozások alkalmazási körének szűkítésére irányulnak. Például az eljárási hiba jogi természetétől függően, az alapeljárásban megtörtént jogsértést a magasabb bírói fórum orvosolhatja, majd az érintett bizonyítékot saját döntésének meghozatala során felhasználhatja. Hasonlóan járhat el a jogsértő módon beszerzettel csupán származékos kapcsolatban álló bizonyítékkal.

Konkrét ügyben a bíróság a jogsértő módon készült hangfelvételt azért fogadta el és használta fel bizonyítékként, mert többlétegyállási elemként állapította meg, hogy az ügyben anélkül megnyugtató döntés nem hozható. Ebben a határozatában tehát a bíróság kétségtelenül a való tények feltárásának biztosított elsőbbséget a bizonyítási tilalommal szemben. (BH2015. 38.) E jogalkalmazói dilemmát az új polgári perrendtartás tételes jogi szabályai már megnyugtatóan rendezik.

Előfordulnak olyan esetek, amikor a jogalkotó nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettsége korlátozhatja a való tények feltárását, vagy azok figyelembe vételét. Ide tartoznak különösen azok az esetek, amikor az emberi jogok, a privát-autonómia, vagy más kiemelt egyéni érdekek – általában garanciális okok miatt – olyan érdek-eltolódást idézhetnek elő, amelyek következtében valamely releváns tény igazságának megállapításával szemben előtérbe kerülhetnek más fokozott védelemben részesülő társadalmi értékek. Ide sorolható például az Európa Tanács 2008/978/IB. (2008. december 18.) kerethatározata a büntető eljárások során felhasználható tárgyak, dokumentumok, adatok megszerzéséhez szükséges európai bizonyítás-felvételi parancsról. Hasonló helyzetet idézhetnek elő egyes tagállami jogi aktusok kölcsönös elismeréséből eredő problémák, amennyiben olyan tagállami bírósági határozatok válhatnak végrehajthatóvá más tagállamokban, amelyek nem általánosan elismert, egységes jogszabályokon, valamint garanciális rendelkezéseken alapulnak.

Ennek a helyzetnek az egységes európai szintű megoldását célozta az un. Brüsszel Ia rendelet, amely a tagállami határozatok kölcsönös és általános elvét főszabálynak tekinti. Ettől való eltérést és az elismerés megtagadását pedig csak akkor teszi lehetővé, ha az elismerni kért határozat a másik országban közrendbe ütközik, azt a marasztalt fél távollétében hozták és az iratot számára megfelelő módon nem kézbesítették, továbbá ha az elismerni kért határozat összeegyeztethetetlen ugyanazon felek között hozott határozattal.

A jogorvoslati rendszernek az igazság kiderítésére gyakorolt hatását a jelen Összefoglaló vélemény még több későbbi fejezetben vizsgálja majd. E helyen – a való tények megismerését korlátozó tényezők között – szükséges azonban annak kiemelése, hogy a felülbírálat elsődleges és fő területe nem a tényállás megállapítása, hanem a tényállás megállapítására irányuló eljárás jogszerűségének, tehát az arra irányadó eljárási szabályoknak a betartása. Ennek következtében a tényállás igazsága a jogorvoslati eljárásban általában csak indirekt módon kerül a vizsgálat középpontjába, felülbírálatára csak kivételesen, megalapozatlanság esetén kerülhet sor.

A fenti okok miatt, valamint a modern filozófiai és jogelméleti kutatások eredményeként a XXI. század jogalkotójának egyre inkább be kellett látnia, hogy az objektív valóság feltárására és az így felszínre hozott társadalmi-gazdasági problémák teljes vertikumának megoldására – a különösen nagy társadalmi elvárások ellenére – önmagában az igazságszolgáltatás a maga eszköz-rendszerével nem elégséges.

Ebből okszerűen az következett, hogy szükségessé vált annak meghatározása, miszerint az említett problémák megoldásából mi várható az igazságszolgáltatásra és melyek azok, amelyek megoldására az a maga sajátos eszköz-rendszerével nem alkalmas. Ennek a kérdésnek a megválaszolása alapvető és koncepcionális változásokhoz, komplett felfogásbeli és szemléletváltáshoz, teljes paradigma-váltáshoz vezetett a bírósági eljárásokkal kapcsolatban.

Az elemzések és kutatások kimutatták, az alapvető társadalmi problémák megoldása az igazságszolgáltatástól nem várható, az legfeljebb a problémák által generált konfliktusok konkrét ügyekben történő kezelésének és lezárásának feladatát vállalhatja. Ennek érdekében a hangsúlyok az objektív valóság feltárásáról átkerültek a bírósági eljárások processzuális oldalára és előtérbe kerültek a bizonyítási elméletek között korábban már említett processzuális nézetek. Ennek alapvető elvi megfontolása abban jelölhető meg, hogy a **bíróságok leginkább akkor képesek megfelelni és eleget tenni a társadalomban rájuk háruló feladataiknak, ha az előttük folyó eljárások lefolytatásának minőségi oldalára koncentrálnak.** Ez magába foglalta annak gondolatát is, hogy a való és igaz tények is akkor kapják meg a legjobb lehetőséget a bizonyítékok útján történő feltárára, ha az eljárás bizonyos minőségi követelményeknek megfelel. A változások tehát nem a valóság feltárásáról való lemondást foglalták magukba, hanem azt, hogy annak a továbbiakban más szemléletmód mellett, közvetett módon, a feltételek maximális biztosítása útján kell megvalósulnia.

A bíróságok eljárásaik során nem közvetlenül az objektív valóság feltárására, hanem közvetett módon arra koncentrálnak, hogy működésükkel ahhoz a legoptimálisabb formai kereteket biztosítsák, amelyben az eljárás valamennyi résztvevője bebizonyíthatja és érvényre juttathatja a maga igazát. Ugyanakkor az alaki igazság a hozzá fűződő jogerőhatás segítségével képes arra, hogy áthidaljon és a perbe beemeljen olyan helyzeteket, amelyek az anyagi igazság számára a megismerés korlátai miatt befogadhatatlanok.

Ezzel a felfogással a bizonyítás processzuális fogalma állt összhangban, amely a bizonyítási eljárás lényegét a perben résztvevők jogilag szabályozott cselekményeinek sorozatában látta, amelynek célja, hogy meggyőződést ébresszen a bíróban valamely jogilag releváns tény vagy körülmény fennállásával, vagy fennállásának hiányával kapcsolatban. A koncepció középpontjában álló eljárási cselekményekkel kapcsolatban előtérbe került a tisztességes eljárás általános alapvető követelménye, valamint az annak érvényesülését biztosító garanciális szabályok rendszere és ennek szellemében kerültek megfogalmazásra az egyes bizonyítási cselekményekre irányadó tételes jogi rendelkezések is.

Mindezek alapján a bíróságokra olyan kötelezettség hárult, hogy a bizonyítási eljárás lefolytatására irányadó szabályok betartása és betartatása során maximálisan juttassák érvényre a jogalkotó által kiemelten kezelt törvény előtti egyenlőség és tisztességes eljárás követelményeit, valamint ezek tartalmát kitevő garanciális kötelezettségeket. Az Alkotmánybíróság értelmezésében a tisztességes eljárás egy olyan minőséget jelent, amely szorosan összefügg a jogállamiság és jogbiztonság megvalósulásával. Az ilyen követelményeknek megfelelő eljárás során megállapított tényállást ugyanis a törvény az alaki igazság erejével ruházta fel, amelynek legfontosabb hatása, hogy annak tartalmát a törvény erejénél fogva igaznak kell tekinteni. Ez kifejezésre juttatja, hogy a bírói megismerési folyamat ezen stádiumában a jogalkotó az anyagi igazsággal szemben már a jogbiztonságot tartotta erősebb védelemben részesülő érdeknek.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az eljárási garanciák érvényesülése és a bizonyításra vonatkozó szabályok megtartása mellett az esetek döntő többségében az anyagi és a processzuális igazság egymással egybeesik. Kivételesen előfordulhat a kettő közötti konfrontáció, amelyet a jogalkotó a jogbiztonsághoz fűződő erősebb társadalmi érdekre figyelemmel az alaki igazság elsőbbségének a kimondásával oldott fel. Az anyagi és az alaki igazság elve azonban a bírósági eljárásokban általában nagyon ritkán jelentkeznek egymást közvetlenül kizorító jogintézmények formájában.

Jellemző vonásuk a dinamikus és tendenciaszerű érvényesülés. Az elsőfokú eljárásokban ugyanis a különböző garanciális szabályok által övezett tisztességes eljárás alapvető keretei között bizonyítási eljárás folyik, amelynek célja, hogy a bizonyítás terhére viselő fél számára megteremtse annak

lehetőségét, hogy e kötelezettségének eleget tehesen. Az erre irányadó processzuális szabályok közvetett módon az anyagi igazság perbeli megjelenítésének a lehetőségét szolgálják. Ugyanakkor a másod- és harmadfokú eljárásokban a jogalkotó a bizonyítás felvételét, új tények, vagy új bizonyítékok beengedését erősen korlátozza. Ennek eredményeként a jogorvoslati bíróságok általában és alapvetően az elsőfokú bíróság által feltárt tények alapul vételével hozzák meg döntésüket. Ez azt jelenti, hogy az eljárásoknak ebben a szakaszában a jogalkotó már az alaki igazság elvének biztosít elsőbbséget. Az alaki igazság alapján hozott bírói döntések egyik tipikus esetkörét alkotják az ún. mulasztásos ítéletek, amikor a bíróság az elutasító határozatot azzal indokolja, hogy a bizonyítás terhét viselő fél az ebből származó kötelezettségének nem tudott eleget tenni.

Ha azonban a bírói döntés a tények valóságán, vagy valótlanágán alapul, az már az ügy érdemével összefüggő anyagi igazság tárgyában való állásfoglalást tartalmaz. Többek között a processzuális igazság elvét vizsgálta az Alkotmánybíróság a 9/1992.(I.30) AB határozatában, amelyben annak intézményét és eszmerendszerét az Alkotmánnyal összhangban állónak találta. Rámutatott, hogy „az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradva valósulhat meg.” „Az anyagi igazság érvényesülésére” éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírói ítélet se legyen törvénytörő. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő - elsősorban eljárási garanciákat nyújtó - intézményeket kell létrehozni, és az érintett alanyi jogokat garantálni. Az Alkotmány tehát az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot”. Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az Alkotmánybíróság ezt a határozatát 1992. január 30-án hozta, az abban kifejtett elvek azonban csak a 2000-es években jutottak el a tételes jogi megfogalmazásig.

A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata szintén a processzuális igazságnak egy speciális aspektusát érvényesíti, amikor a hozzá panasszal forduló ügyében kizárólag azt vizsgálja, hogy az érintett államok hatóságainak eljárása a sérelmezett határozat meghozatala során megfelelt-e a tisztességes eljárás Emberi Jogok Európai Egyezménye által rögzített követelményeinek. Jogkövetkezményt pedig csak ennek a hiányához fűz, míg a határozatok érdemi tartalmát nem vizsgálja és nem bírálja felül.

10. A bizonyosság a nemzetközi gyakorlatban

[Dr. Gelencsér Dániel főtanácsadó (Kúria) dolgozata alapján]

A teljes bizonyosság idealizált fogalmának tarthatatlansága, valamint ennek az anyagi és alaki igazság egymáshoz való viszonyára gyakorolt hatásai maguk után vonták annak szükségességét, hogy a jogtudomány és a jogalkotó egyaránt újra-fogalmazza a válaszait arra a kérdésre, miszerint a bírónak a belső meggyőződés kialakulása során, a bizonyosságnak milyen fokára kell eljutnia ahhoz, hogy egy tényállásra érdemi döntést alapíthasson. Ennek során célszerűnek mutatkozott először a kérdésre adott válaszok rövid nemzetközi áttekintése. Az egyes európai államoknak a bizonyítási eljárásra és a bizonyítékok értékelésére vonatkozó szabályai ugyanis alapvetően igazodnak az adott ország jogrendszerének sajátosságaihoz, amelyek alapul vételével három fő típus különböztethető meg: a francia, a német és az angolszász modell.

A **francia modell** alapvetően vegyesként jellemezhető, amelyben párhuzamosan érvényesül egyrészt a kötött bizonyítékok rendszere, amely az általános polgári ügyekben irányadó, másrészt a szabad bizonyítás elve, mely a kereskedelmi ügyekben alkalmazandó. A kötött rendszerben a jogszabály meghatározza mind a bizonyítás eszközeinek hierarchiáját, mind pedig azok bizonyító erejét, amelyektől a bíró akár jobb meggyőződése ellenére sem térhet el. A szabályozás különbséget tesz teljes és félbizonyosság között, előbbiek közé az írásbeli bizonyítékok, utóbbiak közé a tanúvallomások és vélelmek tartoznak. A jogügyletek, valamint a meghatározott értékhatár fölötti kötelezettség-vállalások általában csak írásbeli dokumentumokkal bizonyíthatók. Mindennek célja a jogbiztonság biztosítása, a

jogviták egyszerűsítése és a szubjektív döntések megelőzése. A kötöttségek a kereskedelmi ügyleteket nem érintik. Hasonló modellt követ a belga és olasz perjogi rendszer is.

A **kontinentális Európában** legelterjedtebb német modellt a szabad bizonyítás elvi alapjaira épül, amelynek értelmében a bírót a bizonyítékok kiválasztása, értékelése, mérlegelése és felhasználása során semmilyen szabály nem köti. A bizonyítékok esetleges ütközése miatt felmerülő ellentmondásokat saját meggyőződése, logikája, arányérzete és igazságérzete alapul vételével oldja fel. A bírói meggyőződés kialakításához büntető ügyekben kétséget kizáróan bizonyított, vagy a valószínűség magasabb fokát jelentő, azaz a bizonyossággal határos valószínűséggel alátámasztott tények szükségesek, míg más pertípusokban az ésszerű kételkedés kizárása elegendő. Mindennek kontrollja az ítélet indokolása, melyet az eljárásjogi szabályoknak megfelelően kell elkészíteni.

Az **angolszász modell** az esküdtszéki eljárás történeti hagyományaira épül, melyet azonban bizonyos körben napjainkban is alkalmaznak. A common law rendszerben bármilyen bizonyítás megengedett, amely az ügyre vonatkozik és felhasználása nem ütközik akadályba. A bizonyítékokat megbízhatóságuk, hitelességük és más bizonyítékokkal fennálló összhangjuk szerint értékelik. Jobban preferálják a szóbeli bizonyítási eszközöket, amelyeket esküvel, vagy nyilatkozattal is megerősítenek. Döntéseikhez külön büntető és külön polgári bizonyítottsági mércét alkalmaznak.

Polgári ügyekben a valószínűségek egyensúlyának elve mentén ítéleznek és a legerősebb bizonyítékkal alátámasztott, legvalószínűbb alternatívát fogadják el, azaz a nagyobb, a jelentősebb, vagy a túlnyomó valószínűség alapján döntenek. A bűnösség kimondásához az ésszerű kétséget kizáró bizonyítottság szintjét követelik meg.

11. Bizonyosság és valószínűség a bírósági eljárásban

Az emberi és a bírói megismerési folyamat, a belső bírói meggyőződés, az anyagi és alaki igazság problematikájának a fentiek szerint történt rövid áttekintése után szükségszerűen felmerül a kérdés, hogyan kell cselekednie, meddig kell eljutnia a bírónak a bizonyítás során, a tényekről való meggyőződésben ahhoz, hogy annak alapján az eljárási törvényeknek megfelelő tényállást állapíthasson meg.

Abból kell kiindulni, hogy a megismerés tárgya alapvetően meghatározza a megismerés módszerét, valamint behatárolja annak lehetőségeit és terjedelmét is. Ebből az következik, hogy a bírói megismerés tárgyai maguk a jogvita alapjául szolgáló társadalmi viszonyok, amelyek sajátosságai determinálják, hogy azokról hogyan, mi módon és milyen mértékben lehet meggyőződni, bizonyosságot szerezni. A bíróság előtt – a legáltalánosabb, ügyszakoktól független megközelítésben – társadalmi és emberi problémák állnak, amelyek egy sajátos, intézményes megoldási lehetőség igénybe vétele érdekében, jogi formában jelennek meg. Ezeket a viszonyokat alapvetően a társadalmi törvényszerűségek határozzák meg, amelyek csak nagyon ritkán és jogi szempontból csak részlet-kérdésnek minősülő elemeiben foglalnak magukba természettudományos részleteket.

A társadalmi törvényszerűségekre pedig az jellemző, hogy a természettudományos törvényszerűségektől eltérően, *nem determinisztikus és kauzális módon, hanem tendencia-szerűen* érvényesülnek. Működésük során a következmények olyan nagyszámú, változó intenzitású okra vezethetők vissza, amelyek egy része elméletileg és gyakorlatilag egyaránt ismeretlen marad.

A természettudományos törvények abszolút determinációjából eredő teljes bizonyosság arra a körülményre vezethető vissza, hogy a feltételek hiánytalan biztosítása esetén azok *korlátlan számban megismételhetők* és ezzel visszaigazolják a rájuk vonatkozó ismeretek helyességét.

A társadalmi jelenségek viszont az okok nagy száma és azok megszámlálhatatlan variációs lehetősége miatt teljesen egyediek, ezért a rájuk vonatkozó törvényszerűségek az ismétlődés kontrolljának nem vethetők alá.

A bíróság elé kerülő **ügyek egyedisége** azt jelenti, hogy bár magukon viselik más összehasonlításra alkalmas jelenségek jellemző vonásainak valamilyen kombinációját, de azokkal való maradéktalan megegyezésük mind elméletileg, mind pedig gyakorlatilag, teljes mértékben kizárt. Ez pedig kihatással van valamennyi rájuk vonatkozó ismeret megszerzésének és következtetés levonásának a lehetőségére. Mindebből okszerűen az következik, hogy a természettudományok vagy a matematika egzaktságával rendelkező **teljes bizonyosságról a jogtudományokban és a jogi megismerés terén nem beszélhetünk.** A bírói megismerés korábban már érintett sajátossága, hogy nem magukat a múltbéli eseményeket vizsgálja, hanem azokra a bizonyítékokból von le következtetéseket. Ezért ez a **megismerés közvetett, ugyanis nem magát a jelenséget vizsgálja, továbbá fordított, mert az okozatokból következtet a kiváltó okokra.** Ezek a körülmények az egy irányba mutató következtetések olyan szóródásához vezethetnek, amelyek bizonytalansági tényezőket hordoznak magukban és megakadályozzák bármelyiknek a teljes matematikai bizonyossággal történő megállapítását. Ez **a bizonytalansági tényező a jogi és a bírói megismerési folyamatból sem logikai, sem matematikai módszerekkel nem iktatható ki.** E bizonytalanság áthidalására csak a megfelelő társadalmi tapasztalatokkal rendelkező, gondolkodó ember képes, amely a bírósági eljárásban a korábban már részletesen tárgyalt belső bírói meggyőződés formájában jelenik meg és a hasonló, a tipikus, az életszerű mércéjét érvényesíti a bizonyítékok összességével szemben.

A fenteikből következően a bírósági eljárásban anyagi értelemben vett teljes bizonyosságról nem beszélhetünk, a valamilyen jelzős szerkezetben alkalmazott „bizonyosság” terminológia ismeretelméleti szempontból a valószínűségnek valamilyen szintjét, fokozatát képviseli. Egy tényre vonatkozó, processzuális értelemben vett bizonyosság azt jelenti, hogy az annak beszerzésére irányuló bizonyítás eszközei és módszerei a jogszabály előírásainak megfeleltek, maguk a bizonyítékok hitelt érdemlőek, a rájuk, vagy belőlük levont következtetések a logika szabályaival összhangban állnak, a velük ellentétes következtetések pedig kizárhatók. Ezek azok a kritériumok, amelyeknek a bírói megismerési folyamat képes megfelelni és egyben köteles megfelelni. E feltételek közül a szakirodalomban a szerepénél talán kevesebb figyelemben részesült az ellentétes verziók kizárásának szükségessége, amely képes lehet arra, hogy nagymértékben növelje a bizonyítási eljárás során levont ténybeli következtetések értékét. A lehető legnagyobb valószínűség elérésére való törekvésnek a fő iránya kétségtelenül a megtörtént tények, vagy végbement folyamatok feltárása. Az erre vonatkozó ismeretek megerősítésének és ellenőrzésének nagyon fontos módszere az indirekt bizonyítás, amelynek lényege az eljárás során felmerült további tényállási verziók áttekintése, valamint egybevetése és kizárása. Jelentőségét az adja, hogy a bírónak minden bírósági eljárásban legkevesebb két tényállási verzió közül kell választania, úgy mint a vád és védelem között, vagy a felperes és alperes között. Ebben a helyzetben a tényállás-megállapítás e kétirányú megközelítése alkalmas lehet a következtetések hibahatárának csökkentése és a valószínűség fokának pontosabb behatárolására. Minden ítélet értékét és megbízhatóságát növeli, ha annak indokolása a megállapított tényeket alátámasztó bizonyítékok felsorolása és megmagyarázása mellett tartalmazza az ellentétes változatok kizárását igazoló okokat és körülményeket is.

A jogalkotó a tények tartalmának és a megismerés korlátainak az áthidalására a bizonyítékok szabad mérlegelésének és a belső bírói meggyőződésnek a generálklauzulájában keresi a megoldást, amelyek kontrolljaként előírja az indokolási kötelezettséget és keretjelleggel meghatározza annak minimális tartalmi követelményeit is. A szabad mérlegelés és a belső bírói meggyőződés – a bírói függetlenséggel kiegészülve – kellő mozgásteret biztosít a bírónak, hogy a tisztességes eljárás keretei között per tárgyává tett adatokból és tényekből helyes következtetéseket vonhasson le. A mérlegelés és meggyőződés szabadságának a korlátozása, vagy a bizonyítottság szintjével összefüggő további kritériumok megfogalmazása a bizonyítási rendszert kötöttebbé tenné, továbbá növelné a távolságot a való tények és a bírói gondolkodás között. Ezért az nem volna kívánatos. A kontroll hatékonysága viszont növelhető az indokolási kötelezettséggel szemben felállított követelmények jelenleginél részletesebb szabályozásával. Felmerülhet annak előírása, hogy az ítélet indokolásában ki kell térni a ténymegállapítás elfogadottól eltérő alternatíváinak kizárására is.

A bizonyítás/bizonyosság szükséges mértékének kutatása során szükséges az eljárás tárgyát képező jogviszonyok típusának alapul vételével, azaz ügyszakonként történő differenciálás. A büntető és polgári jogi jogviszonyok között fennálló különbségek kizárják a mindkettőre azonos mérce alkalmazásának lehetőségét. A büntető eljárásban garanciális rendelkezések sora, köztük kiemelten az

ártatlanság vélelme biztosítja, hogy ártatlan embereket véletlenül se lehessen bűnösnek nyilvánítani. A jogalkotó több helyen kifejezésre juttatta ennek az követelménynek az elsődlegességét. Ezért bűnösséget megállapító és szabadság-elvonással járó ítélet csak a valószínűség igen magas, bizonyossághoz közeli fokán hozható. Teljes matematikai bizonyosságról azonban az életviszonyok e területén sem beszélhetünk, ezért ilyen igény a büntető bírói munkával szemben sem támasztható. Ezzel szemben a magánjogi, különösen gazdasági-kereskedelmi ügyekben a bírói ítéletekkel szemben ilyen követelmény nem támasztható. Ez ugyanis a társadalmi viszonyok e területén megnehezítené, alkalmanként ellehetetlenítené a jogos igények érvényesítését és alkalmatlanná tenné az igazságszolgáltatást funkciójának betöltésére. A vagyoni viszonyok ugyanis általában mind ténybélileg, mind jogilag összetettek, a tényállási elemek jelentős száma igényelhet bizonyítást, nagyobb a fel nem tárható adatok aránya, emiatt nehezebben igazolható valaminek a fennállása, vagy hiánya. Ezen a téren a teljes bizonyosság elvárása azzal a következménnyel járna, hogy az ennél enyhébb fokozattal alátámasztható, csupán a valószínűség szintjén igazolható igényeket el kellene utasítani még abban az esetben is, ha a bizonyítás anyaga a bírói meggyőződés kialakítására egyébként alkalmas volna. Emiatt jelentősen elszaporodnának az ún. negatív ügydöntő határozatok, ill. mulasztásos ítéletek, amely esetekben a bíró a kereset elutasítását nem az érdemi megalapozatlansággal, hanem a bizonyítékok elégtelen voltával indokolja. Nyilvánvalóan vállalhatatlan volna, ha a bizonyítási nehézségekből származó hátrányok egyoldalúan a bizonyítás terhét viselő félre hárulnának. Ezért vagyoni ügyekben elegendő lehet a valószínűségnek valamely magasabb foka, mely az általános élettapasztalatokra figyelemmel, alkalmas az ellentétes alternatíváknak, valamint az azok által gerjesztett ésszerű kétkedésnek a kizárására. A polgári perekben, a per tárgyától függően, a bírói meggyőződés kialakulásához szükséges valószínűség elvárható szintje akár ügytípusonként is eltérő lehet. Különösen jellemző a valószínűsítés szerepe az okozatossággal, a felróhatósággal, valamint a kártérítés összecszerúségével kapcsolatban. Szintén a valószínűsítés tipikus területe a szakvélemények felhasználása, ahol sok esetben a természettudományos törvényszerűségekből következően kategorikus vélemény eleve nem adható.